

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ О. М. БЕКЕТОВА**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ О. М. БЕКЕТОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АЗАРОВА ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 65.012.8:334.723

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ
ГАЛУЗІ**

Спеціальність 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т.В. Азарова

Науковий керівник – Гордієнко Наталія Іванівна, кандидат економічних наук, професор

Харків 2019

АНОТАЦІЯ

Азарова Т.В. Вартісно-орієнтований підхід до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки)». - Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, Харків, 2019.

Дисертаційна робота присвячена проблемі удосконалення теоретичних, методичних і практичних аспектів управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі. Актуальність цієї проблеми обумовлена, з одного боку, сучасним станом та рівнем розвитку економіки України, а з другого – характером задач, які стоять перед підприємствами будівельної галузі, як основоположної для розвитку інших галузей господарства, у зв'язку з необхідністю удосконалення управління економічною безпекою через підвищення вартості підприємства для задоволення інтересів суспільства, власників, інвесторів та інших зацікавлених осіб.

У першому розділі дисертаційної роботи – «Теоретичні основи управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі» – в результаті проведеного дослідження сутності, узагальнення теоретико-методологічних підходів та функціональних цілей управління економічною безпекою підприємств набуло подальшого розвитку визначення термінів «економічна безпека підприємства» та «управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі», які обумовлені цілями діяльності підприємства, спрямованими на підвищення його вартості та задоволення інтересів власників і всіх зацікавлених груп осіб.

Узагальнено різні погляди і методичні підходи до управління економічною безпекою підприємства та вперше обґрунтовано правомірність

об'єднання концепцій менеджменту на основі очікувань (ЕБМ) та вартісно-орієнтованого управління (VBM) для вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі, що дозволить своєчасно діагностувати зміни вартості підприємства та спрямовувати ресурси та зусилля на нейтралізацію негативних впливів зовнішніх і внутрішніх загроз. В якості критерія оцінювання рівня економічної безпеки запропоновано показник, сформований на основі моделі економічної доданої вартості (EVA).

Обґрунтовано підхід до виявлення, мінімізації та нейтралізації впливу загроз економічній безпеці підприємства, що полягає у синтезі компонентів вартісно-орієнтованого управління до загроз економічній безпеці підприємства, через врахування переваг вартісно-орієнтованого управління, спрямованого на зростання ринкової вартості підприємства шляхом виокремлення і класифікації внутрішніх і зовнішніх загроз, що впливають на вартість. Визначено фактори вартості та загрози, перешкоджаючі одержанню бажаного результату, що сприяє раціональному розподілу фінансових ресурсів між підрозділами та напрямками діяльності та об'єктивності оцінки прийнятих управлінських рішень.

У другому розділі дисертаційної роботи – «Методичні засади та інструментарій оцінювання рівня економічної безпеки підприємства на основі вартісно-орієнтованого підходу» – проаналізовано стан та визначено фактори, що перешкоджають розвитку підприємств будівельної галузі України, визначено напрямки їх подальшого розвитку.

За результатами дослідження виявлено взаємозв'язок факторів вартості та ресурсно-функціональних складових економічної безпеки підприємства, для оцінки інтегрального показника та операційної, фінансової та інвестиційної складових економічної безпеки підприємства запропоновано використовувати базову модель Економічно доданої вартості (EVA) шляхом її перетворення та адаптації до показників вітчизняної фінансової звітності. Запропоновано в якості показників оцінки складових економічної безпеки

використовувати: для операційної складової показник (Rop) – чистий прибуток від операційної діяльності на одиницю інвестованого капіталу; для фінансової складової – вартість інвестованого капіталу на одиницю інвестованого капіталу, (Sw); для інвестиційної складової – чистий прибуток від інвестиційної діяльності на одиницю інвестованого капіталу (Rin).

На підставі аналізу фінансово-економічної діяльності підприємств будівельної галузі конкретизовано та класифіковано галузеві особливості будівельних підприємств, що впливають на вартість. Склад індикаторів, які характеризують ресурсно-функціональні складові економічної безпеки, було визначено шляхом логічного відбору на підставі аналізу фінансово-економічних показників та результатів діяльності десяти будівельних підприємств різних регіонів України за 2014 -2018 роки.

Обґрунтовано доцільність створення в організаційній структурі підприємства служби безпеки та організації її роботи на засадах вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою, що буде сприяти мінімізації більшості ризиків, пов'язаних із персоналом підприємства, як суб'єктом економічної безпеки.

В третьому розділі дисертаційної роботи – «Моделювання вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі» – удосконалено модель вартісно-орієнтованого управління шляхом прогнозування складових економічної безпеки та індикаторів, що їх характеризують, на базі комплексу економіко-математичних моделей, корегування складових економічної безпеки до бажаного рівня та розробки комплексу вартісно-орієнтованих заходів, спрямованих на досягнення запланованого результату. Процес планування діяльності будівельних підприємств, на відміну від традиційного, дозволяє виявити напрями підвищення вартості підприємства та сформулювати цілеспрямовані заходи на забезпечення задоволення потреб всіх зацікавлених груп осіб.

Перший блок – «Аналіз економічної діяльності та діагностика рівня економічної безпеки підприємства» – включає: аналіз зовнішніх і внутрішніх

загроз економічній безпеці підприємства; виявлення факторів, впливаючих на рівень економічної безпеки, з урахуванням галузевої специфіки будівельного підприємства; формування набору індикаторів, що характеризують складові економічної безпеки та діагностику рівня економічної безпеки. На цьому етапі визначається величина інтегрального показника економічної безпеки (ESI) за попередні періоди діяльності підприємства та тенденції його зміни. При негативній тенденції змін можна констатувати зниження рівня економічної безпеки.

Другий блок – «Прогнозування складових та інтегрального показника економічної безпеки» – включає побудову моделі, яка складається з комплексної економіко-математичної моделі взаємозв'язку складових економічної безпеки та індикаторів, що впливають на вартість підприємства та розрахункової моделі, на основі якої визначають інтегральний показник економічної безпеки.

Запропонована дисертантом комплексна економіко-математична модель управління економічною безпекою призначена для аналізу, прогнозування і планування параметрів моделі. Виявлення суттєвих взаємозв'язків між параметрами моделі проводиться поетапно. На першому етапі послідовно визначаються взаємозв'язки між індикаторами (X_1, X_2, \dots, X_{36}) та факторами вартості (R_{op}, Sw, R_{in}), що характеризують відповідно операційну, інвестиційну та фінансову складові економічної безпеки. При цьому аналізуються всі рівні розрахункової моделі, від індикаторів до інтегрального показника, та розбіжності між прогнозними та фактичними величинами рівня економічної безпеки підприємства.

Третій блок – «Регулювання шляхом корегування прогнозних (планових) величин складових економічної безпеки» – включає корегування розрахованих прогнозних значень складових економічної безпеки через уточнення складу та величини індикаторів на підставі відповідних організаційних та техніко-економічних заходів, що сприяють зростанню вартості підприємства та підвищенню рівня економічної безпеки для

задоволення інтересів всіх зацікавлених груп осіб у зростанні вартості підприємства, забезпеченні високого рівня економічної безпеки, стабільності та сталості розвитку діяльності підприємства.

Четвертий блок – «Контроль за виконанням планових завдань» – полягає у проведенні службою економічної безпеки підприємства постійного моніторингу фактично досягнутих величин інтегрального показника та складових економічної безпеки, порівнянні їх з плановими, аналізі та, при наявності розбіжностей, разом з іншими службами підприємства розробленні заходів, спрямованих на їх усунення.

Останнім, п'ятим блоком моделі, є затвердження керівництвом будівельного підприємства планових показників та формування планових завдань.

Особливістю запропонованого вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі є формування за єдиними класифікаційними ознаками (загрози, які виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищі; складові економічної безпеки та індикатори, що характеризують складові економічної безпеки) техніко-технологічних та організаційно-економічних заходів, спрямованих на підвищення вартості підприємства за ресурсно-функціональними складовими та факторам зростання вартості. Це дозволяє враховувати галузеві особливості діяльності будівельного підприємства та підвищити адресність впливу на зростання рівня економічної безпеки.

Для впровадження запропонованої моделі вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою у практику діяльності будівельних підприємств розроблено алгоритм, який включає: формування мети та завдань управління економічною безпекою підприємства; визначення суб'єктів управління економічною безпекою підприємства та їх функцій; визначення можливих напрямів виникнення загроз економічній безпеці підприємства; формування та аналіз складу факторів та індикаторів вартості; оцінку рівня економічної безпеки за допомогою інтегрального показника

економічної безпеки та виявлення тенденцій його зміни; розробку комплексних економіко-математичних моделей взаємозв'язку факторів вартості та індикаторів економічної безпеки, прогнозування рівня економічної безпеки підприємства на базі проведених розрахунків; формування заходів щодо запобігання негативного впливу загрозам, зростанню рівня економічної безпеки та індикаторів, що характеризують складові економічної безпеки підприємства; постійний моніторинг рівня економічної безпеки з метою корегування планових показників та контролю результатів їх виконання.

Практичну апробацію запропонованого вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі проведено на прикладі АТ «Трест «Житлобуд – 1», ТДВ «Житлобуд – 2», Фірма «Т.М.М.» - ТОВ м. Харкова, на базі їхньої квартальної фінансової та статистичної звітності за період 2008-2018 років.

Формування економіко-математичних моделей здійснено шляхом поетапного регресійного аналізу на базі модуля Stepwise Variable Selection спеціального статистичного пакету Statgraphics Plus V5.1 International Professional.

Результати впровадження запропонованого вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі підтверджують його практичну цінність та дозволяють цілеспрямовано регулювати рівень економічної безпеки підприємства шляхом своєчасного прийняття необхідних управлінських рішень, що сприяють спрямуванню інтересів власників, інвесторів та інших груп осіб, зацікавлених у зростанні вартості будівельного підприємства.

Ключові слова: будівельне підприємство, економічна безпека, складові економічної безпеки, загрози, вартість підприємства, фактори вартості, система показників, критерій, оцінка, управління економічною безпекою, рівень економічної безпеки, вартісно-орієнтоване управління.

SUMMARY

Azarova T.V. Value-based approach to Economic Security Management of the Construction Joint-Stock Companies. – Manuscript

Thesis for a Candidate Degree in Economics, specialty 21.04.02 «The economic security of business entities (economic sciences)». – O.M. Beketov National University of Municipal Economy in Kharkiv, Kharkiv, 2019.

The dissertation deals with the problem of improvement the theoretical, methodical and practical aspects of economic security management in construction industry enterprises.

The relevance of the problem is caused, on the one hand, by the current state and developmental level of the Ukrainian economy, and, on the other hand, it reveals the nature of the tasks which construction industry enterprises as fundamental to the development of other industries are facing today, due to the need of improvement the economic security management by increasing the value of an enterprise in order to meet the interests of society, owners, investors and other stakeholders.

In the first section of the dissertation - "Theoretical basis of economic security management for construction industry enterprises" - as study reasult of the essence, generalization of theoretical and methodological approaches, and functional goals of economic security management of enterprises, are further developed with the definitions of the terms "economic security of enterprise" and "economic security management of construction industry", which are determined by the goals of an enterprise aimed at increasing its value and meeting the interests of owners and all interest groups.

Different views and methodological approaches on economic security management of an enterprise are generalized and for the first time the legitimacy of combining the concepts of expectations-based management (EBM) and value-based management (VBM) for value-oriented economic security management of

enterprises in the construction industry are substantiated, that will allow to determine the enterprise value changes promptly, and to direct resources and efforts towards the neutralization of the negative effects of external and internal threats. An indicator based on the Economic Value Added Model (EVA) is proposed to be used as a criterion for assessing the level of economic security.

The approach that consists in the synthesis of components of value-oriented management of threats in the economic security of an enterprise, that takes into account the advantages of value-oriented management and which is aimed at increasing the market value of an enterprise by isolating and classifying internal and external threats that affect the value, is also aimed at dealing with detection, minimization and neutralization the impact of an enterprise's economic security threats, was substantiated. The value and threat factors that hinder the desired result achievement, are identified, that facilitates the rational allocation of financial resources among the units and lines of business and the objectivity of made management decisions assessment.

In the second section of the dissertation - "Methodical foundations and tools for assessing the economic security level of the enterprise on the basis of cost-oriented approach" - the state was analyzed, the factors that hinder the development of enterprise of the construction industry in Ukraine and the directions of their further development are determined. According to the results of the research, the correlation of the value factors and resource-functional components of economic security of an enterprise are revealed. In order to assess the integral index, the operational, financial and investment components in economic security of an enterprise, it is proposed to use the basic model of Economic Value Added (EVA) by its transformation and adaptation for domestic financial statements indicators.

It is suggested to use the following as the assessment indicators for economic security components: for the operational component, the indicator (ROP) is the net adjusted operating income per unit of adjusted invested capital; for the financial component, the weighted average cost of capital per unit of adjusted invested

capital, (Sw); for investment component - net adjusted return on investment per unit of adjusted investment capital (R_{in}).

On the basis of financial analysis and economic activity of the construction industry enterprises, the specific features of construction enterprises that affect the value are specified and classified. The composition of indicators characterizing the resource-functional components of economic security was determined by logical selection on the basis of analysis of financial and economic indicators and results of activity of ten construction enterprises from different regions of Ukraine for the period of 2014 -2018.

The feasibility of creating in the organizational structure of an enterprise security service and organizing its work on the basis of cost-oriented approach for economic security, which will help to minimize most of the risks associated with the personnel of an enterprise as a subject of economic security.

In the third section of the dissertation - "Modeling of value-oriented management of economic security of construction industry enterprises" - the model of value-oriented management is improved by forecasting the components of economic security and indicators that characterize them, based on economic and mathematical models complex, adjustment of the economic security components to the desired level and development of the complex of cost-oriented measures, aimed at achieving the planned output. The planning process of the activity in construction companies, unlike the traditional one, allows to identify the directions of increasing the value of an enterprise and to form purposeful measures to meet the needs of all interest groups of persons.

The first block - "Economic activity analysis and diagnostics of the economic security level of an enterprise" - includes: analysis of external and internal threats to the economic security of the enterprise; identification the factors affecting the level of economic security, taking into account the construction enterprise industry specificity; formation of an indicators set, characterizing the economic security components and the level of economic security diagnostics. At this stage, the value of the economic security integral index (ESI) for the previous periods of an

enterprise activity and trends of its change are determined. If the trend of change is negative, it can be stated that economic security level is decreasing.

The second block - "Forecasting the components and the economic security integral index" - includes the construction of a model, which consists of a complex economic and mathematical model of the relationship between the economic security and indicators components, that affect the enterprise value and the calculation model, on the basis of which the integral indicator of the economic security is defined.

The complex economic-mathematical model of economic security management suggested by the author of the dissertation is intended for analysis, forecasting and planning of model parameters. Significant interrelationships between model parameters are identified step by step. In the first stage, the relationships between the indicators (X_1, X_2, \dots, X_{36}) and the cost factors (R_{op}, S_w, R_{in}) that characterize the operational, investment and financial components of economic security are consistently identified. Meanwhile all levels of the calculation model are analyzed, starting with indicators, integral indicator, ending with differences between the forecasted and actual values of the economic security level of an enterprise.

The third block - "Regulation through adjusting the forecasted (planned) values of economic security components" - includes adjusting the calculated forecasted values of economic security components by specifying the composition and magnitude of indicators based on appropriate organizational, technical and economic measures that contribute to increasing the enterprise value and increase the economic value security level in order to meet the interests of all interest groups of increasing the enterprise value, ensuring a high level of economic security and the sustainability of the enterprise as well.

The fourth block - «Monitoring the progress of reaching the planned tasks» - consists in carrying out, by the economic security service of the enterprise, constant monitoring of actually achieved values of the integral index and economic security components, comparing them with the planned ones, analysis and, in the

presence of discrepancies, together with other services of the enterprise, development of measures, aimed at eliminating them.

The fifth, the last block of the model, is the construction company leadership approval on planned indicators and the planned task formation.

The peculiarity of the suggested cost-oriented approach for the economic security management of an enterprise in the construction industry is the formation at unified classification features (threats that arise in the internal and external environment; components of economic security and indicators that characterize the components of economic security) technical and technological measure, aimed at increasing the value of the enterprise by its resource-functional components and growth factors. This allows to take into account the activity sectoral features of the construction company and increase the targeting influence on the economic security level growth.

To implement the suggested model of cost-oriented economic security management in the use of construction companies, there was developed an algorithm, which includes: the formation of goals and objectives of economic security management of an enterprise; economic security management entities and their functions determining; determining the possible directions of threats occurring to the economic security of the enterprise; the factors composition and value indicators formation and analysis; economic security level assessment by means of the economic security integrated indicator, and its trends change identification; development of complex economic and mathematical interrelation models of cost factors and economic security indicators, forecasting the economic security level of an enterprise on the basis of calculations; formation of measures in order to prevent the negative impact of threats for economic security level increasing and indicators characterizing the components of the economic security of an enterprise; continuous monitoring of the economic security level in order to adjust the targets and control the results of their implementation.

Practical approbation of the suggested cost-oriented approach on economic security management of enterprises in construction industry was carried out by

examining of JSC "Trust" Zhitlobud - 1 ", DLC" Zhitlobud - 2 ", Company «Т.М.М.» Limited in Kharkiv, based on their quarterly financial and statistical reporting for the period of 2008-2018.

Economic-mathematical models formation is carried out by means of the stepwise regression analysis based on the Stepwise Variable Selection model of the special statistical package Statgraphics Plus V5.1 International Professional.

The results of the implementation of the suggested value-oriented approach on the economic security of construction industry enterprises confirm its practical value and allow purposefully adjust economic security level of the enterprise through promptly making the necessary management decisions that promote focusing the concern of the owners, investors and other interest groups interested in construction enterprise value increasing.

Key words: enterprise security, economic security, enterprise's value, value factors, enterprise resources, components of economic security, criterion, evaluation factors.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові праці у фахових виданнях, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Азарова Т.В. Управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі на засадах вартісно-орієнтованого підходу. *Науково-технічний збірник: «Комунальне господарство міст»*. Серія: технічні науки та архітектура. 2019. Т. 4, Вип. 150. С. 84 – 90.

2. Гордієнко Н.І., Гордієнко Т.В., Азарова Т.В. Вартісно-орієнтований підхід до діагностики рівня економічної безпеки підприємства на основі моделі EVA. *Економіка та суспільство*. 2019. № 20. С. 168-172. (Особистий внесок: проаналізовано взаємозв'язок концепції економічно-доданої вартості та процесу управління економічною безпекою підприємства).

3. Азарова Т.В., Гордієнко Н.І. Особливості оцінки та забезпечення економічної безпеки підприємств будівельної галузі. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 2(70). С. 87-93. (Особистий внесок: класифіковано особливості господарської діяльності підприємств будівельної галузі у відповідності до загроз економічній безпеці та ресурсно-функціональних складових економічної безпеки підприємства; запропоновано набір індикативних показників для оцінки складових економічної безпеки).

4. Азарова Т. В. Оцінка економічної безпеки підприємства на базі концепції VBM. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2018. № 1–2. С. 62–69.

5. Азарова Т. В. Організація процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. №21. С. 53–56.

6. Азарова Т. В. Аналіз підходів до оцінення рівня економічної безпеки підприємств. *Вісник ОНУ. Економіка*. 2016. Т.21. Вип.4 (46). С. 78–80.

Наукові праці у виданнях іноземних держав або у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних

7. Азарова Т. В. Аналіз суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. 2016. №7. С. 174–180.

8. Азарова Т.В. Фактори управління вартістю підприємства та забезпечення економічної безпеки. *Економіка і Фінанси*. 2017. № 9. С. 24–32.

9. Азарова Т.В. Прогнозування та мінімізація негативного впливу загроз економічній безпеці підприємства на ґрунті концепції вартісно-орієнтованого управління. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С.37–40.

10. Азарова Т.В. Вартісно-орієнтований підхід до визначення категорії економічної безпеки підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С.304–307.

11. Гордієнко Н. І., Гордієнко Т. В., Азарова Т. В. Управління економічною безпекою підприємства на засадах вартісно-орієнтованого підходу. *Economics, management, law: socio-economic aspects of development: Collection of scientific articles*. Edizioni Magi. Roma, Italy, 2016. Т. 2. С. 79–83.

(Особистий внесок: проаналізовано підходи до управління економічною безпекою підприємства).

Праці апробаційного характеру

12. Азарова Т. В. Стоимостно ориентированое управление как способ обеспечения экономической безопасности предприятия. *Украина- Болгария – Европейский Союз: современное состояние и перспективы*: междунар. науч.-практич. конф. м. Варна, Болгария. 2015. Т. 2. С. 246–249.

13. Азарова Т. В. Оцінка рівня економічної безпеки, перспективи дослідження. *Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 8-9 квіт. 2016 р.) : у 2-х ч. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2016. Ч. 1. С. 87–89.

14. Azarova T. V. Factors of the enterprise's economic security ensuring based on the concept of value-based management. *Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання*: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 26-27 жовт. 2017р. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. С. 12–16.

15. Азарова Т.В. Критерій оцінки рівня економічної безпеки підприємства, розроблений на основі концепції вартісно-орієнтованого управління. *Актуальні питання економіки, фінансів, управління та права*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 4 червня 2018 р.) : У 3-х частинах. Полтава: ЦФЕНД, 2018. Частина 1. С. 24–25.

16. Гордієнко Н.І., Азарова Т.В. Обліково-аналітичне забезпечення системи економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Управління фінансово-економічною безпекою: інформаційно-аналітичне забезпечення та конкурентна розвідка*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 вересня – 6 жовтня 2013р.) Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2013. С.52–54с. (Особистий внесок: досліджено взаємозв'язок показника вартості підприємства з показниками банкрутства підприємства на базі ТДВ «Житлобуд-2»).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ	26
1.1. Економічна безпека підприємства: сутність та способи управління на підприємствах будівельної галузі.....	26
1.2. Вартісно-орієнтований підхід до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі	42
1.3. Теоретико-методологічні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства.....	53
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ	70
2.1. Дослідження впливу вартісно-орієнтованих факторів управління на економічну безпеку підприємств будівельної галузі	70
2.2. Формування комплексу індикаторів, що характеризують складові економічної безпеки підприємств будівельної галузі	93
2.3. Принципи та процедури визначення складу суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємства з врахуванням вартісно-орієнтованого підходу до управління.....	124
Висновки до розділу 2	133
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ	135
3.1. Побудова моделі вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою підприємства.....	135
3.2. Алгоритм, організаційний та інструментальний супровід моделювання управління економічною безпекою підприємств.....	145

3.3. Реалізація моделей та формування комплексу організаційно-технічних заходів, спрямованих на досягнення високого рівня економічної безпеки ..	170
Висновки до розділу 3	181
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	214

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах нестабільності економіки та реалій українського бізнесу, коли на діяльність підприємства спостерігається зростання впливу негативних загроз, як зовнішніх, так і внутрішніх, одним із актуальних напрямів діяльності стає управління економічною безпекою. Як показав аналіз наукових праць, оцінка економічної безпеки багатьма дослідниками пов'язується з оцінкою фінансового стану підприємства та діагностикою банкрутства з метою нейтралізації кризових проявів.

Протягом багатьох років з моменту становлення економічної системи незалежної України, вітчизняні науковці досліджували проблематику економічної безпеки держави на всіх рівнях. Економічна безпека суб'єктів господарювання, як окремий напрямок економічних досліджень, в своєму активі має велику кількість наукових розробок, механізмів, думок та теорій щодо управління нею та оцінки. Проте, на сьогодні простежується неоднозначність поглядів стосовно сукупності складових економічної безпеки, їх оцінки та комплексного аналізу економічної безпеки підприємства, відсутність універсального механізму управління економічною безпекою.

Дослідженню концепції економічної безпеки суб'єктів господарювання та її основних положень присвятили праці такі науковці: Н.Е. Аванесова [1], В.М. Бабаєв [2], О.І. Барановський [3], Т.Г. Васильців [4], З.С. Варналій [5], В.М. Геєць [6], Н.І. Гордієнко [7], Л.В. Гнилицька [8], О.В. Димченко [9], О.В. Ілляшенко [10], С.М. Ілляшенко [11], М. Т. Капустін [12], Г.В. Козаченко [13], К.А. Мамонов [14], Т.В. Момот [15], О.В. Мороз [16], В.І. Мунтіян [17], М.М. Новікова [18], Г.М. Назарова [19], Є.І. Овчаренко [20], С.В. Онищенко [21], І.П. Отенко [22], С.І. Плотницька [23], С.Ф. Покропивний [24], Є.М. Рудніченко [25], В.Л. Тамбовцев [26], Н.В. Чебанова [27], В.Т. Шлемко [28] та ін.

В сучасних умовах, коли багатьма науковцями, зокрема І. Ансофф [29], Р. Брейлі [30], Ю. Бригхем [31], Н.І. Гордієнко [32], А. Дамодаран [33], Т.

Коллер [34], Т. Коупленд [35], Дж. Мартін [36], М. Міллер [37], Ф. Модильяні [38], Т.В. Момот [39], Дж. Муррін [34], Дж. Вільям Петті [36], І.М. Писаревський [40], О.О. Терещенко [41], А. Раппапорт [42], Дж. Стерн [43], Б. Стюарт [44], К. Уолш [45], Хан Диггер [46], Х. Харальд [46] та ін., визнається, що підвищення вартості підприємства є метою його діяльності та критерієм зростання добробуту власників, стають актуальними дослідження зарубіжних і вітчизняних теоретичних та практичних підходів, методів і моделей, що стосуються управління вартістю з метою вдосконалення або адаптації до національних реалій, з ціллю забезпечення економічної безпеки виробничо-господарської діяльності українських підприємств будівельної галузі. Однак дискусійними залишаються питання обґрунтування критеріїв оцінки вартості підприємства, складу та обліково-аналітичного забезпечення факторів, які впливають на вартість вітчизняних підприємств, адаптування в сучасних умовах непередбаченості прогресивних методів і моделей управління вартістю. Актуальною задачею стає також прогнозування стану економічної безпеки підприємства та розробка заходів, спрямованих на захист стабільної діяльності від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Спрямованість системи управління економічною безпекою на підвищення вартості актуалізує необхідність удосконалення методів і моделей, заснованих на сучасних підходах.

Теоретична і практична актуальність цих питань для підприємств будівельної галузі обумовили вибір теми та цільову спрямованість дисертаційної роботи, що полягає в необхідності удосконалення та поглиблення підходів до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі на основі вартісно-орієнтованого управління.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичної спрямованості наукових досліджень Харківської національного університету міського господарства у межах держбюджетної науково-дослідної роботи «Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування системи управління

фінансово-економічною безпекою суб'єктів господарювання України в сучасних умовах: теорія, методологія, практика, етап 4 Удосконалення управління інвестиційно-інноваційної складової фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності України на національному, регіональному та мікрорівні в контексті сталого розвитку» (номер державної реєстрації 0116U005339, 2019 р.). Автором запропоновано підхід до управління економічною безпекою будівельного підприємства на основі застосування вартісно-орієнтованого управління і господарської теми: «Розробка теоретико-методичних засад оцінки рівня економічної безпеки АТ «Трест Житлобуд-1» на основі концепції вартісно-орієнтованого управління» (номер 2842/16, 2016 р.). Автором розроблено методичний підхід до управління та оцінки економічної безпеки на основі управління вартістю підприємства.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретико-методичне обґрунтування положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі на засадах вартісно-орієнтованого управління.

Для досягнення зазначеної мети у роботі було поставлено й вирішено такі завдання:

- узагальнити теоретико-методичні підходи до визначення категорій «економічна безпека підприємства», «управління економічною безпекою підприємства»;
- обґрунтувати методичний підхід до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі;
- дослідити особливості стану та тенденцій розвитку підприємств будівельної галузі України;
- розробити методичний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємств будівельної галузі;
- систематизувати загрози у внутрішньому та зовнішньому середовищі діяльності підприємств будівельної галузі з виокремленням суб'єктів забезпечення економічної безпеки;

– розробити вартісно-орієнтований інструментарій управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі;

– обґрунтувати напрямки забезпечення підвищення економічної безпеки підприємств будівельної галузі на засадах вартісно-орієнтованого управління.

Об’єкт дослідження – процес вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних і практичних підходів до удосконалення системи вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною базою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, принципів управління, системний комплексний підхід до вивчення явищ і процесів, наукові концепції та розробки вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі економічної безпеки та управління вартістю підприємства.

В роботі використовувалися такі методи наукового дослідження: *абстрактно-логічний аналіз* – для теоретичного узагальнення й обґрунтування напрямів та результатів дисертаційної роботи; *контент-аналіз* – для обґрунтування сутності поняття «економічна безпека підприємства»; *узагальнення, гіпотетико-дедуктивний метод* – для обґрунтування методичного підходу до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі; *аналіз і синтез* – для аналізу стану і тенденцій розвитку підприємств будівельної галузі України; *класифікація* – для систематизації загроз економічної безпеки, факторів вартості, показників безпеки; *математико-статистичний метод* – для виявлення взаємозв’язків факторів вартості в площині ресурсно-функціональних складових економічної безпеки підприємства; *методи моделювання* – для розробки моделей управління економічною безпекою підприємства; *розрахунковий* – для порівняння показників вартості в процесі управління економічною безпекою; *графічний* – для наочного зображення та схематичного представлення теоретичних і практичних результатів дослідження.

Інформаційною базою роботи є законодавчі та нормативні документи Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, матеріали статистичних збірників Державного комітету статистики України, фінансова і статистична звітність підприємств будівельної галузі, вітчизняні та зарубіжні наукові видання, матеріали науково-практичних конференцій.

Наукова новизна отриманих результатів. Основним науковим результатом дисертаційної роботи є розвиток теоретико-методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо впровадження вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі. Основні результати проведеного наукового дослідження, що визначають його наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

– запропоновано методичний підхід до вартісно-орієнтованого управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі, який, на відміну від існуючих, визначається як цілісний комплекс взаємопов'язаних дій щодо оцінювання інтегрального показника економічної безпеки, виявлення взаємозв'язків в системі показників, що впливають на вартість підприємства, планування на основі прогнозування тенденцій їх зміни, контролю, моніторингу та регулювання діяльності шляхом корегування прогнозних або бажаних (планових) показників із застосуванням своєчасних організаційно-технічних та економічних заходів для їх досягнення. Підхід дозволяє своєчасно виявляти зміни вартості підприємства, сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на усунення загроз, шляхом застосування заходів, орієнтованих на максимізацію вартості підприємства, надає можливості здійснення превентивних заходів за результатами прогнозу грошових потоків та моніторингу його результатів;

удосконалено:

– прикладний економіко-управлінський інструментарій протидії загрозам економічній безпеці в рамках вартісно-орієнтованого підходу, що базується на

пріоритетності фінансових інтересів власників та максимізації вартості підприємства з урахуванням цілей інших груп зацікавлених осіб, який, на відміну від існуючих, передбачає виокремлення та класифікацію внутрішніх і зовнішніх загроз, що формують вартість підприємства та дозволяють впливати на підвищення вартості та ефективності діяльності будівельних підприємств;

– методичний підхід оцінювання рівня економічної безпеки підприємств будівельної галузі шляхом розрахунку інтегрального показника економічної безпеки з використанням моделі економічної доданої вартості (EVA), адаптованої до фінансової звітності підприємств будівельної галузі України, який дозволяє своєчасно реагувати на зовнішні і внутрішні загрози зміни вартості підприємства;

– методичний підхід до сформованої за єдиними ознаками класифікації загроз, що виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищах діяльності підприємств; факторів вартості та індикаторів, що їх характеризують за ресурсно-функціональними складовими економічної безпеки та дозволяють враховувати галузеві особливості діяльності будівельного підприємства та адресно визначати напрямки впливу на підвищення рівня економічної безпеки;

– процес управління вартістю будівельних підприємств шляхом прогнозування на базі економіко-математичних моделей, корегування фактичних (очікуваних) показників складових економічної безпеки та планування діяльності, яка, на відміну від традиційного, дозволяє сформулювати заходи, спрямовані на зростання вартості підприємства задля забезпечення задоволення потреб всіх груп зацікавлених осіб;

дістали подальшого розвитку:

– сутність поняття «вартісно-орієнтоване управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі», яке визначається як стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечується шляхом ефективного використання ресурсів будівельного підприємства та зростання його вартості з метою максимізації добробуту власників та задоволення інтересів усіх груп зацікавлених осіб.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення, висновки, методичні та практичні рекомендації, запропоновані у дисертації, можуть бути використані для побудови системи управління економічною безпекою підприємства та оцінки її рівня, та дозволять своєчасно захистити підприємство від зовнішніх і внутрішніх загроз, ефективно використовувати ресурси, підвищувати вартість підприємства й, тим самим, задовольняти інтереси власників та усіх груп зацікавлених осіб.

Доведено до прикладних рекомендацій і впроваджено у АТ «Трест Житлобуд–1» (акт впровадження №02/1586 від 07 грудня 2016 року) – методику управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі на основі вартісно-орієнтованого підходу, процес оцінки економічної безпеки на основі факторів зростання вартості підприємства; у ТДВ «Житлобуд–2» (довідка про впровадження №787 від 08 грудня 2016 року) – комплекс заходів, спрямованих на зростання економічної безпеки підприємства, алгоритм управління складовими вартості підприємства для забезпечення високого рівня економічної безпеки; у Фірмі «Т.М.М.» - ТОВ – (довідка про впровадження №191 від 04 грудня 2018 року) – науково-методичний підхід забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління вартістю, введено у процес управління прогнозування факторів зростання вартості та інтегрального показника оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Окремі положення та методичні розробки, висновки й пропозиції дисертаційної роботи використані в навчальному процесі при підготовці до проведення практичних занять при викладанні дисципліни «Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства» на кафедрі «Фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту» Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова (довідка №211/18 від 22 жовтня 2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи доповідалися та були схвалені на Міжнародній науково-практичній конференції «Україна – Болгарія – Європейський Союз: сучасний

стан та перспективи» (м. Варна, Болгарія, 10-16 вересня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки» (м. Дніпропетровськ, 8-9 квітня 2016 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Обліково-аналітичне забезпечення управління фінансово-економічною безпекою в умовах європейської інтеграції» (м. Харків, 26-27 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції: «Економіка, управління, право: соціально-економічні аспекти розвитку» (м Рим, Італія, 29 січня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції: «Актуальні питання економіки, фінансів, управління та права» (м. Полтава, 4 червня 2018 р.).

Публікації основних положень дисертаційної роботи. Основні результати дослідження викладені в 16 наукових працях, опублікованих у збірниках наукових праць і періодичних виданнях, загальним обсягом 6,79 друк. арк., у т.ч. авторських 5,77 друк. арк.

Обсяг та структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (216 найменувань на 24 сторінках), 9 додатків на 57 сторінках. Робота викладена на 270 сторінках та містить 20 таблиць та 30 рисунків; обсяг основного тексту – 160 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

1.1. Економічна безпека підприємства: сутність та способи управління на підприємствах будівельної галузі

Історія виникнення та дослідження поняття економічної безпеки бере свої витоки з розвитку економіки США та розвинених країн Західної Європи початку XIX сторіччя. В країнах пострадянського простору, в особливості Росії та Україні, поняття економічної безпеки підприємств набуло резонансу на початку XX сторіччя. Саме в той період економіка цих країн знаходилася в стані перебудови, почали з'являтися риси ринкової економіки.

З часу набуття Україною незалежності стрімко розвивались дослідження в галузі економічної безпеки держави. Результатом цих досліджень у 1995 році стала ініціатива Комісії Верховної Ради України з питань оборони й державної безпеки та Кабінету Міністрів України про розроблення Концепція економічної безпеки України, розробником якої виступило Міністерство економіки України [47], сформована на основі досліджень економістів ще до прийняття Україною офіційного документу – Конституції, в якій впроваджується поняття «економічна безпека» в контексті виконання державою своїх функцій. Вищезгадана концепція не здобула законодавчого визнання.

Лише 16 січня 1997 р. Верховна Рада України прийняла Постанову №3/97-ВР «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» [48]. З цього часу й надалі економічна безпека держави розглядається як складова національної безпеки.

Концепція економічної безпеки України, розроблена Інститутом економічного прогнозування НАН України у 1999 році [49] на базі Концепції економічної безпеки України 1995 року, залишилась у статусі наукового

видання під редакцією В.М. Геєця та не була законодавчо закріпленою. 2003 року затверджено Закон України № 964-IV, який визначав основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [50]. 2007 року Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. [51] було запропоновано методику розрахунку рівня економічної безпеки України, яка полягала у визначенні основних індикаторів оцінки стану економічної безпеки держави. 2013 року Наказ № 60 від 02.03.2007 р. втратив чинність на підставі Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», в якому удосконалено набір індикаторів оцінки рівня економічної безпеки держави та наведено алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Ці Методичні рекомендації є дійсними й на сьогоднішній час [52]. 2014 року Кабінетом Міністрів України було внесено проект Закону «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями» [53], метою якого є забезпечення економічної безпеки України та захист її фінансового потенціалу; даний проект не було законодавчо затверджено. На сьогоднішній день головним документом, який регламентує діяльність із забезпечення національної безпеки України є Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. «Про національну безпеку України» [54], який замінив собою Закон України № 964-IV 2013 р. Його основний зміст направлений на регламентування та посилення оборонної діяльності держави.

Трансформаційні процеси в економіці країни після набуття нею незалежності виступили каталізатором виникнення поняття «економічної безпеки» як науки, та розвитку досліджень питань безпеки підприємств.

Вважається, що еволюція поняття «економічна безпека підприємства» мала декілька етапів з чітким визначенням часових меж для кожного періоду. Здебільшого виділяють наступні етапи. Перший етап тривав з 1991 року по

1997 рік – економічна безпека підприємства полягала у збереженні комерційної таємниці та іншої інтелектуальної власності підприємства. На другому етапі (1998-1999 рр.) розглядався вплив зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємства. Третій етап (1999-2001 рр.) характеризувався розглядом поняття «економічна безпека підприємства» з позиції окремих аспектів діяльності підприємства. Одночасно з третім етапом виокремився четвертий етап (1999-2002 рр.), суттєвою особливістю якого є виокремлення функціональних складових економічної безпеки підприємства та відповідно до них систематизація зовнішніх та внутрішніх загроз. На п'ятому етапі розвитку (2002-2005 рр.) економічна безпека підприємства ототожнюється з ефективністю його функціонуванням у ситуації ризику. Особливістю визначення економічної безпеки на шостому етапі, який триває від 2005 року по теперішній час, є розгляд цього питання в залежності до галузевої приналежності підприємства. Загрози класифікуються на зовнішні та внутрішні [55]. На основі проведеного хронологічного аналізу відомих в літературі визначень поняття «економічна безпека підприємства» (Додаток А [5,12,24,26,57,58,62,64,69-72,84,86, 96-115,187-216]) нам вдалося виявити, що встановлення чітких часових меж для характеристики дослідження поняття «економічна безпека підприємства» не є цілком коректним. Дійсно, під впливом певних процесів у розвитку держави з'являлися відповідні підходи до тлумачення даного поняття, але протягом всього часу дослідження вони чергуються в залежності від бачень автора та удосконалюються й сьогодні.

Першочергово, причинами, які викликали появу підходів до визначення поняття економічної безпеки були – перехід економіки від планової до ринкової моделі, зміна форм власності від державної до приватної, важкі соціальні наслідки перебудови національної економіки. Як результат, економічна безпека підприємства певний час полягала у забезпеченні фізичної безпеки майна та працівників. Збільшення кількості приватних підприємств та зростання їх самостійності, організація акціонерних товариств, поява іноземних інвесторів на ринку капіталу, створили умови для

появи «ринкової конкуренції». З цього часу економічна безпека підприємства досліджується в контексті захисту комерційної таємниці та загалом інформаційної безпеки підприємства.

Починаючи з 1996 року з'являються наукові роботи, присвячені формулюванню поняття «економічної безпеки підприємства». Саме з цього часу, на нашу думку, й розпочинається створення та активне дослідження концепції економічної безпеки підприємства. В економічній літературі формулюються визначення, висвітлюються актуальні питання економічної безпеки та пропонуються способи їх вирішення.

Розвиток механізмів ринкової економіки, зростання кількості приватних, зміна форм та методів регулювання діяльності підприємств державними органами, посилення природної в тому числі недобросовісної конкуренції, розширення взаємовідносин та посилення взаємозалежності діяльності підприємств спричинило зростання кількості факторів зовнішнього впливу на діяльність підприємств. Новостворені та швидко мінливі зовнішні умови діяльності підприємств викликали труднощі у функціонуванні та вимагали швидкого та ефективного пристосування до них.

Зважаючи на умови, які склалися як в державі так і в діяльності підприємств, економісти почали розглядати економічну безпеку суб'єкта господарювання у контексті трьох основних критеріїв, а саме:

- захищеності;
- ефективного використання ресурсів;
- ефективності діяльності.

Базуючись на вищезазначених критеріях, було запропоновано велику кількість підходів до визначення економічної категорії «економічна безпека підприємства».

Системний підхід. Він базується на властивостях, притаманних поняттю «система». Тобто, економічна безпека підприємства вивчається з позиції її взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють із середовищем. Результатом застосування системного підходу має стати отримання цілісних

характеристик функціонування підприємства з урахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, що, в свою чергу, сприятиме забезпеченню відповідного рівня економічної безпеки шляхом захисту від потенційних та наявних ризиків [56].

До представників системного підходу можна віднести В. Тамбовцева, який вважає, що економічна безпека підприємства – це сукупність властивостей стану виробничої підсистеми, які забезпечують досягнення цілей всієї системи [26, с. 112-118]. Відповідно до визначення С. Дубецької, економічна безпека підприємства – це стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору стійкості (самовиживання) та розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, непередбачуваних дій і складно прогнозованих факторів [57, с. 157].

На нашу думку системний підхід вказує лише на наявність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів економічної безпеки підприємства та характеризує ефективність їх функціонування для забезпечення економічної безпеки та, відповідно, є важливою ознакою процесу забезпечення економічної безпеки, але недостатньо висвітлює саму сутність даного поняття.

Захисний підхід є найбільш розповсюдженим для визначення поняття «економічна безпека». Його сутність треба розглядати з точки зору понятійного апарату, який він в собі містить, а саме, виходячи з терміну «захист», як гарантію безпеки або ряд дій і заходів щодо забезпечення цієї гарантії. Економічна безпека підприємства відповідно до захисного підходу розглядається як стан захищеності від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Економісти, які використовують даний підхід, досліджують різні об'єкти захищеності. Здебільшого досліджують захищеність діяльності підприємства, а об'єктом захищеності розглядають життєво важливі інтереси підприємства, досліджують захищеність потенціалу підприємства, бізнес процесів та їх ресурсного забезпечення, та інші. Вважається, що захисний підхід найбільш повно відображає головну сутність економічної безпеки

підприємства, тобто захист від загроз. Недоліками суто захисного підходу є: ігнорування ефективності діяльності як головної мети створення та існування підприємства; відсутність перспективності – розглядається стан об'єкта дослідження на теперішній момент часу; опосередковано враховується вплив зовнішнього середовища.

Наступний підхід до визначення економічної безпеки – «ресурсно-функціональний» або «ресурсний». Засновником даного підходу вважається С. Покропивний, який важливою особливістю цього підходу вважає спрямованість на раціональне та ефективне використання всіх видів ресурсів для забезпечення сталого функціонування та розвитку підприємства [24, с. 76].

Відповідно до даного підходу виділяються ресурсно-функціональні складові економічної безпеки, як правило, їх сім: фінансова, кадрова, техніко-технологічна, правова, екологічна, інформаційна, силова. Набір ресурсно-функціональних складових варіюється в залежності від поглядів авторів.

Найбільша перевага ресурсно-функціонального підходу полягає у комплексності. В його рамках досліджуються всі складові, які забезпечують діяльність підприємства. Аналізується розподіл та використання ресурсів підприємства, що забезпечує його ефективну діяльність та досягнення основних цілей бізнесу – отримання прибутку.

Не зважаючи на те, що ресурсно-функціональний підхід вважається найбільш популярним серед науковців саме через те, що передбачає забезпечення безпеки на всіх рівнях та сферах діяльності підприємства, він потребує залучення великої кількості ресурсів, окремих підрозділів та персоналу, він має вагомі недоліки. Ефективне використання ресурсів та наявність прибутку зводиться до оцінки ефективності його діяльності та не дозволяє в повній мірі стверджувати про зростання вартості та безпечність стану підприємства. Крім того, при даному підході здебільшого

контролюється внутрішнє середовище підприємства, тоді як зовнішні загрози ігноруються.

Більш сучасним підходом до визначення економічної безпеки підприємства є гармонізаційний підхід. Відповідно до нього, економічна безпека підприємства розглядається як міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза його межами [58, с. 87]. На нашу думку, гармонізація інтересів є важливим інструментом у забезпеченні економічної безпеки підприємства, але самої суті даного поняття він не розкриває. Не досліджуються в рамках даного підходу зовнішні та внутрішні загрози, також не враховується основна мета діяльності підприємства.

Виділяють також ситуаційний підхід. Основною задачею даного підходу є здатність до швидкого реагування на ситуацію, в якій опинилося підприємство, на конкретні обставини, впливаючі на безпеку підприємства. Представники даного підходу стверджують, що економічна безпека полягає в своєчасній реакції на зміни в зовнішньому середовищі, за яких забезпечується адаптація підприємства до умов його існування [59].

Здатність до швидкого реагування в конкретній ситуації є якісною характеристикою та важливою функцією забезпечення економічної безпеки. Але цього недостатньо, щоб стверджувати про безпечний стан підприємства.

В економічній літературі часто виділяють стратегічний підхід до визначення економічної безпеки підприємства. Відносно змісту даного підходу виникають протиріччя серед дослідників поняття економічної безпеки підприємства. Одні розкривають зміст стратегічного підходу, як захист від внутрішніх та зовнішніх загроз, інші стверджують, що для досягнення результату рекомендується дотримуватися стратегії, що створить умови підготовленості до можливих небажаних змін.

Сама назва цього підходу походить від багатозначної категорії – стратегія. Для кожного підприємства стратегічними є різні цілі та завдання.

Так, О.Г.Череп, З.П. Урусова, А.А. Урусов вважають, що в межах цього підходу до економічної безпеки необхідно виходити з цілей діяльності, стратегічної спрямованості підприємства на їх досягнення. Вони розрізняють три типи стратегії безпеки. Перший тип – це стратегія, пов'язана з необхідністю своєчасно реагувати на реально виниклі загрози виробничій діяльності шляхом створення підрозділів, які забезпечують їх виявлення та нейтралізацію. До другого типу стратегії вони відносять прогнозування небезпечних ситуацій, яке здійснюють відповідні підрозділи економічної безпеки підприємства. Якщо відсутня можливість застосування розглянутих типів стратегії, то застосовується третій тип, зміст якого у ліквідації завданих збитків [60, с. 329].

Отже, стратегічний підхід може бути застосований для визначення економічної безпеки підприємства, але при цьому з'являється необхідність обґрунтування обраних стратегічних цілей та напрямків.

Аналіз економічної категорії економічної безпеки підприємства показав, що окремими дослідниками пропонується визначати економічну безпеку як досягнення певних фінансово-господарських характеристик діяльності підприємства. Так, наприклад, О. Раздіна [61] розглядає економічну безпеку як підвищення фінансової стійкості, Б. Губін [62] – як мінімізацію збитків, а М. Капустін [12] – як забезпечення незалежності, стійкості, здатності до прогресу. Більшість дослідників головною задачею економічної безпеки вважають забезпечення стабільності функціонування підприємства.

Достатньо новим та малодослідженим підходом до визначення економічної безпеки підприємства є застосування показника вартості підприємства. В економічній літературі застосування показника вартості підприємства у контексті забезпечення економічної безпеки не знайшло достатнього відображення та розгляду. Тільки деякі науковці у своїх працях використовують даний показник. Так, наприклад, О.В. Нусінова [63, с. 218-222] у своїй роботі наводить методичні рекомендації до оцінки економічної безпеки підприємства на підставі еталонної та фактичної вартості. О.В.

Макарюк [64, с. 131-138] доводить, що саме вартість підприємства є основою розвитку та безпеки. Проте, взаємозв'язок та взаємодія вартості та безпеки підприємства, діючі механізми управління безпекою, переваги та недоліки вартісного підходу є питаннями, які не знайшли свого вирішення та відображення на сьогоднішній день.

Треба відзначити, що в чистому вигляді жоден з підходів не використовується. Починаючи з двохтисячних років, досліджуючи поняття економічної безпеки, науковці поєднують підходи, наголошуючи лише на пріоритетний напрямок.

Кожний підхід до визначення економічної безпеки підприємства містить в собі цілі, виконання яких забезпечує економічну безпеку. Проте, з вищенаведеного аналізу найпоширеніших підходів до визначення економічної безпеки підприємства, можна зробити висновок, що дотримуючись тільки одного з них, гарантування повної економічної безпеки неможливе, через те, що жоден з підходів не враховує всі напрямки її забезпечення.

Управління економічною безпекою є похідною категорії «управління», яка має декілька значень, трактувань та поглядів залежно від контексту вживання та суб'єктивного змісту, який вкладає дослідник.

Устояним в економічній літературі є поняття управління, введене М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури «як процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації» [65, с. 38]. За думкою В. Афанасьєва, управління розглядається як усвідомлена діяльність людини, яка переслідує свої цілі шляхом вироблення рішення, з організацією, спрямованою на втілення рішення у життя, з регулюванням системи відповідно до заданої мети, з підбиттям підсумків діяльності, з систематичним отриманням, переробкою та використанням інформації [66]. О.І. Мармизою запропоновано визначення, за яким під управлінням взагалі розуміється діяльність, спрямована на вироблення рішень, організацію, контроль, регулювання об'єкта управління

відповідно до заданої мети, аналіз і підбиття підсумків на основі дострокової інформації [67].

На нашу думку, В.К. Колпаков у більш узагальненому вигляді трактує поняття «управління» як цілеспрямовану діяльність на об'єкт управління, що здійснюється з метою приведення його у бажаний для суб'єкта управління стан. Разом з тим, автор виділяє компоненти управлінської системи, до яких належать: суб'єкт управління; об'єкт управління; керуючий вплив через комплекс цілеспрямованих і організуючих заходів, прийомів, методів; зворотні зв'язки, що визначають результативність керуючого впливу та зміни в об'єкті [68, с. 20].

Серед запропонованих науковцями визначень поняття «управління економічною безпекою підприємства» найпоширенішою є думка, запропонована Є. Олейніковим [59] та доповнена С. Покропивним [24], які вважають, що управління економічною безпекою крім ефективного використання всіх видів ресурсів охоплює ще й спрямованість на науково-технічний та соціальний розвиток підприємства та нейтралізацію загроз [24, с. 22].

М.В. Фоміна [70, с. 11], С.М. Ілляшенко [11, с. 12], Т.Б. Кузенко [71, с. 12], О.А. Грунін [72, с. 26] у своїх роботах підтримують вищенаведену думку та пропонують свої модифікації визначення. Існують й інші думки щодо сутності управління економічною безпекою підприємства. Так, В.В. Шликов та А.Р. Іванов [73, с. 45] розуміють під цим поняттям управління щодо захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних погроз. Ряд науковців у визначеннях управління економічної безпеки розглядають її як захищеність, спроможність, розвиток, сукупність чинників, здатність та інше.

Серед дослідників питання економічної безпеки підприємства, широкого розгляду зазнали також поняття «система управління економічною безпекою», «концепція управління економічною безпекою», «механізм управління економічною безпекою».

Користуючись доробками науковців, виділені складові процесу управління економічною безпекою підприємства, до яких входять:

1. специфіка галузі;
2. мета, завдання, функції, принципи;
3. об'єкти;
4. суб'єкти;
5. функціональні складники;
6. загрози;
7. методика оцінювання;
8. заходи з управління;
9. контроль.

Базуючись на вартісно-орієнтованому підході, під категорією «економічна безпека підприємства» необхідно розуміти стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечується шляхом ефективного використання ресурсів та зростання вартості підприємства з метою задоволення інтересів власників, інвесторів та суспільства [74; 75].

На нашу думку, для управління економічною безпекою підприємства необхідно визначитися з головною метою та задачами, виконання яких повинно гарантувати економічно безпечний стан підприємства та виділити функціональні складові економічної безпеки.

Для формування мети управління економічною безпекою підприємства першочергово необхідно спиратися на мету створення самого підприємства. Відповідно до Господарського кодексу України [76] підприємство створене для задоволення суспільних потреб, шляхом систематичного здійснення господарської діяльності, для досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Відповідно до вищенаведеного, ґрунтуючись на засади вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою будівельного підприємства, його метою є управління, спрямоване на зростання вартості підприємства шляхом своєчасної діагностики негативних зовнішніх та

внутрішніх загроз та визначення шляхів зростання економічної безпеки через наявні потенційні можливості підвищення ефективності використання ресурсів та організаційно-технічні заходи, що дозволяє відмовитися від ретроспективного аналізу результатів ведення господарювання, спрогнозувати найбільш ефективну стратегію діяльності будівельного підприємства та підвищити його інвестиційну привабливість.

Удосконалення процесу управління економічною безпекою будівельного підприємства пропонується у трьох напрямках:

– управління ресурсами підприємства, адже саме вони є предметом і засобом праці та основою для здійснення господарської діяльності. До ресурсів підприємства відносимо матеріальні, фінансові та інтелектуальні;

– вартісно-орієнтоване управління, що є прогресивним напрямом, який дозволяє прогнозувати майбутні результати діяльності підприємства, показувати реальний фінансовий стан суб'єкта господарювання та зростання добробуту власників чи інвесторів бізнесу. Управління вартістю дозволяє відмовитися від ретроспективного аналізу результатів ведення господарювання та спрогнозувати найбільш ефективний сценарій діяльності підприємства. В рамках концепції вартісно-орієнтованого управління розглядається операційна, фінансова та інвестиційна складові;

– складові економічної безпеки, дозволяють окрім силового захисту ресурсів підприємства, створювати найоптимальніші умови для функціонування підприємства та отримання прибутку. Здатність до швидкого реагування на будь-які зовнішні та внутрішні загрози, прогнозування та чутливість до змін середовища значно збільшують можливості підприємства перед конкурентами. Стосовно мети дослідження ми будемо розглядати економічну безпеку підприємства з позиції комплексного підходу на основі виділення ресурсно-функціональних складових.

Відповідно до розмаїття трактувань сутності економічної безпеки підприємства існує така ж кількість поглядів на структурно-функціональний

набір складових її елементів, який, проте, на думку більшості дослідників проблем економічної безпеки, передбачає такі елементи: фінансову, інтелектуально-кадрову, техніко-технологічну, інформаційну, політико-правову, продуктову, силову та екологічну [6,11,24,69,70].

На наш погляд, функціональна спрямованість управління економічної безпеки дозволяє більш глибоко та детально вивчити конкретні шляхи вирішення проблеми, а саме:

- здійснювати моніторинг чинників, які впливають на стан як функціональних складових, так і фінансово-економічної безпеки загалом;
- досліджувати процеси, які здійснюють вплив на забезпечення фінансово-економічної безпеки;
- проводити аналіз розподілу і використання ресурсів підприємства;
- вивчати економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення функціональних складових;
- розробляти заходи, які сприятимуть досягненню високого рівня складових, що призведе до посилення фінансово-економічної безпеки підприємства загалом [77].

Використання вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою підприємства має низку переваг порівняно з розглянутими підходами, вирішує ряд питань, пов'язаних із підвищенням ефективності та розвитком потенціалу підприємства. Вартісно-орієнтований підхід дозволяє оптимально поєднувати довгострокові та короткострокові цілі бізнесу шляхом поєднання факторів вартості та економічного прибутку.

Однією з основних переваг застосування вартісно-орієнтованого підходу є заміна показника чистого прибутку, як основи для управління економічною безпекою, на величину грошового потоку. Це дозволяє враховувати основні ризики та особливості діяльності підприємства, перейти від традиційного аналізу фінансових результатів за період та співставлення їх з аналогічними показниками в минулому до довгострокового прогнозу грошових потоків та безперервного моніторингу не фінансових факторів.

Запропонований підхід до управління економічною безпекою підприємства спирається та об'єднує концепцію менеджменту на основі очікувань (ЕБМ) [35] та концепцію вартісно-орієнтованого управління (VBM) [42], що являє собою систему взаємопов'язаних способів визначення та управління вартістю підприємства та призначену для виявлення й співставлення очікуваних (обґрунтованих прогнозованих) показників і факторів вартості з фактично досягнутими, що забезпечує послідовне управління економічною безпекою підприємства на засадах ринкової економіки.

В дисертаційній роботі сформовано перелік функціональних цілей та завдань, виконання яких є обов'язковими елементами системи управління економічною безпекою підприємства. До них віднесено:

1. забезпечення зростання економічної безпеки підприємства через підвищення його вартості для задоволення інтересів власників, інвесторів та суспільства;
2. забезпечення ефективності операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, фінансової стійкості та незалежності підприємства;
3. раціональне та ефективне використання виробничого, ресурсного та конкурентного потенціалу підприємства;
4. моніторинг та оперативний аналіз інформації для розробки відповідних заходів зростання рівня економічної безпеки;
5. підвищення ефективності роботи менеджменту;
6. забезпечення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу.

Не менш важливими, проте допоміжними, є завдання, які прямо не відносяться до економічної безпеки підприємства і не можуть забезпечуватись економічними засобами. До допоміжних завдань забезпечення безпеки суб'єкта господарювання віднесено наступні:

1. якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства;

2. захист конфіденційної інформації, комерційної таємниці, інтелектуальної власності;
3. організація інформаційного забезпечення співробітників підприємства;
4. безпека персоналу підприємства, його капіталу та майна;
5. захист від негативного впливу кримінальних елементів, корупції та протидія втягуванню підприємства в незаконну фінансову діяльність;
6. протидія актам недобросовісної конкуренції у взаємовідносинах підприємств.

Вважаємо, що такі завдання можуть бути виконані та забезпечені лише за допомогою певних силових формувань та захисних заходів. Проте управління економічною безпекою здатне створити потенціал та сприятливі умови для діяльності таких структур на підприємстві.

Виходячи з провідної ролі будівельної галузі, яка є базовою для зростання виробничого потенціалу інших галузей народного господарства та структурної перебудови економіки України в цілому, розвиток будівельного комплексу, в тому числі будівельних підприємств, набуває першочергового значення. Галузеві особливості будівельних підприємств [78] впливають на процеси управління діяльністю та потребують урахування в аспекті управління економічною безпекою. В процесі управління економічною безпекою набуває великого значення також оцінка її рівня та впровадження прогресивних методів і моделей управління економічною безпекою, спрямованих на зростання вартості підприємства.

Функції управління економічною безпекою будівельного підприємства охоплюють: мотивацію, яка проявляється через мету управління економічною безпекою, націлену на зростання вартості для задоволення потреб суспільства, очікувань власників та інвесторів; аналіз, спрямований на виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства; формування складових економічної безпеки та індикаторів, що їх характеризують; організацію, яка забезпечується шляхом створення, або

вдосконалення виробничої та організаційної структури управління підприємства; планування, яке забезпечує формування реальних планів та комплексу адекватних організаційно-технічних заходів, спрямованих на підвищення рівня економічної безпеки; контролю шляхом постійного моніторингу тенденції зміни показників в процесі діяльності підприємства; регулювання, яке своєчасно впливає та усуває негативні тенденції та загрози економічній безпеці підприємства.

Суб'єктом забезпечення управління економічною безпекою будівельного підприємства може бути служба (органи управління), структурний підрозділ економічної безпеки у складі підприємства в залежності від встановлених функцій, спрямованих на досягнення мети управління економічною безпекою з урахуванням специфіки діяльності будівельних підприємств (технології, технічного та організаційного рівня виробництва та праці) та розміру. В залежності від фінансових можливостей підприємства функції управління економічною безпекою можуть бути покладені на осіб, що приймають управлінські рішення.

Об'єкти управління економічною безпекою підприємства структуровані за ресурсним підходом (матеріальні ресурси (засоби та предмети праці), фінансові ресурси, трудові ресурси (робочі кадри), нематеріальні ресурси, інформаційні та інвестиційні ресурси) та за видами діяльності підприємства (операційною, фінансовою, інвестиційною). До об'єктів управління економічною безпекою на підприємстві також відносяться працівники, які на підставі виконання відповідних встановлених функцій та затверджених методик визначення факторів та індикаторів економічної безпеки формують та аналізують інформацію та разом з іншими підрозділами підприємства розробляють і корегують комплексні плани на підставі організаційних, технічних, технологічних та економічних заходів, що забезпечують зростання вартості підприємства.

1.2. Вартісно-орієнтований підхід до управління економічною безпекою підприємств будівельної галузі

Вартісно-орієнтований підхід до управління економічною безпекою складається з чотирьох основних компонентів:

1. процес створення вартості (реалізація комплексу організаційно-управлінських завдань, спрямованих на створення вартості);

2. вимірювання вартості (оцінка вартості підприємства з урахуванням внутрішнього і зовнішнього середовища);

3. мотивація персоналу (матеріальне стимулювання працівників за критерієм створення вартості та заохочення їх участю у структурі вартості) [79];

4. управління економічною безпекою шляхом моніторингу рівня економічної безпеки та розробки відповідних заходів з нейтралізації виявлених загроз зниження вартості підприємства.

Основне значення системи економічної безпеки підприємства полягає в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а важливими критеріями оцінки її надійності та ефективності є: забезпечення стабільної роботи підприємства, задоволення інтересів інвесторів та власників, зростання вартості бізнесу, збереження та примноження фінансових і матеріальних цінностей; попередження кризових ситуацій, у тому числі різних надзвичайних подій, пов'язаних з діяльністю «зовнішніх» або «внутрішніх» супротивників.

Для впровадження системи управління економічної безпеки підприємства є доцільним комплексне використання різних підходів до управління економічною безпекою. Для формування системи факторів впливу та виявлення ключових чинників процесу управління економічною безпекою пропонується використовувати в комплексі ресурсно-функціональний та вартісний підходи.

Кількісну оцінку рівня економічної безпеки підприємства пропонується здійснювати на основі індикаторного підходу, через визначення інтегрального показника економічної безпеки та його складових (факторів вартості).

Відповідно до ресурсно-функціонального підходу, для управління та оцінки економічної безпеки підприємства виділено наступні ресурсно-функціональні складові: фінансову, інвестиційну, техніко-технологічну, інтелектуально-кадрову, інформаційну, ринкову, політично-правову, екологічну, силову [6,11,24,69,70]. Обрані ресурсно-функціональні складові є вагомими елементами процесу забезпечення економічної безпеки підприємства. В комплексі дані складові охоплюють основні аспекти діяльності підприємства та гарантують максимально можливий рівень захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз його економічній безпеці.

Проте, відповідно до запропонованого в дослідженні методичному підходу до управління економічною безпекою підприємства, що полягає у застосуванні концепції вартісно-орієнтованого управління та безпосередньо показника економічно-доданої вартості, є потреба у ранжуванні обраних ресурсно-функціональних складових економічної безпеки на безпосередньо залежні та супутні. Мається на увазі, що фінансова, інвестиційна, техніко-технологічна та інтелектуально-кадрова складові є, по-перше, абсолютно внутрішніми; по-друге, концепція-економічно доданої вартості підприємства безпосередньо впливає на дані складові через однакові та взаємопов'язані фактори управління; по-третє, вони мають можливість кількісного вираження через індикатори, які розраховуються на основі даних звітності підприємства.

Зовнішня і внутрішня інформаційна складова, по відношенню до підприємства, суттєво впливає на процес забезпечення його економічної безпеки. На основі запропонованого методичного підходу внутрішні функції даної складової виявляються у обліково-аналітичному забезпеченні, яке супроводжує розрахунки індикаторів економічної безпеки та факторів вартості.

Набір та кількість складових може змінюватись залежно не тільки від потреб та організаційно-правової форми суб'єктів господарювання, а й від середовища, в якому він існує. Сюди можна віднести ринкову, політико-правову, екологічну складові. Загрози за даними складовими в більшому ступені походять від впливу зовнішнього середовища, можливості прогнозування його змін, їх попередження та вимірювання, що потребує застосування специфічних прийомів. Запропонований у роботі вартісний підхід дає вагоме внутрішнє підґрунтя для протидії такого типу загрозам, забезпечивши умови для стабільного і стійкого функціонування підприємства в цілому.

Силова складова є окремим видом ресурсно-функціональних складових, яка проявляється у фізичному захисті різних процесів господарської діяльності підприємства, може бути здійснена за допомогою тільки спеціалізованих охоронних або силових структур та лише побічно може бути оцінена за допомогою економічних показників діяльності підприємства.

Головна направленість запропонованого автором підходу – поєднання процесу забезпечення економічної безпеки та управління вартістю підприємства, і, як результат, задоволення фінансових інтересів інвесторів, стабільність розвитку.

Отже, з метою управління економічною безпекою, нами запропоновано підхід, що ґрунтується на вартісно-орієнтованому підході до управління економічною безпекою підприємства [74, 77, 80] та передбачає управління функціональними складовими економічної безпеки (операційну, фінансову, інвестиційну, інтелектуально-кадрову), ресурсами підприємства (матеріальні, фінансові, трудові) в аспекті факторів вартості за складовими показника економічної доданої вартості (EVA) та видами діяльності.

Виділені блоки складових діяльності та економічної безпеки господарюючого суб'єкта тісно взаємозв'язані у структурному плані. Кількісний вираз, можливість оцінки, аналізу та прогнозування наведених складових можливий за використанням показників критеріального типу

(індикаторів). Схематично наведений взаємозв'язок зображений на рис. 1.1 [81, с. 15]

Рис. 1.1. Взаємозв'язок складових економічної безпеки, економічними ресурсами видами діяльності та факторами вартості.

Джерело: розроблено автором

Вартість підприємства є комплексним показником, який включає різні сфери діяльності підприємства та містить певну кількість ключових факторів, оцінка яких дозволяє визначати дійсний стан та напрямки розвитку у майбутньому.

Забезпечення економічної безпеки підприємства можливе тільки за умови ефективної роботи системи економічної безпеки, здатної протидіяти

сукупності негативних чинників або умов, які є загрозами економічній безпеці.

«Загроза» – це подія з негативними для підприємства наслідками [82].
Загрози – це ризики, які знижують рівень безпеки підприємства [83, с. 183].

Імовірність появи економічних загроз і небезпек для підприємництва виникає, насамперед, через конфлікт інтересів суб'єктів підприємницького середовища (а також засобів їхнього досягнення) і дії чинників зовнішнього та внутрішнього середовища його функціонування [84, с. 26].

Д.В. Зеркалов пов'язує економічну безпеку підприємства з впливом «дестабілізуючих природних і/або суб'єктивних чинників, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації» [85, с. 272].

Загрози – це потенційні або реальні умови, чинники чи дії фізичних та юридичних осіб, що порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єктів [86, с. 41].

Дослідивши поняття «загрози», Є.М. Рудніченко зазначає, що це події, зміни або дії, тобто їм притаманна динаміка; вони спричиняють шкоду або порушення нормального функціонування підприємства, і, як наслідок, стають причиною збитків та втрат; загрози виникають під дією певних чинників (зовнішніх та внутрішніх) і тому потребують комплексу заходів з боку підприємства для їх нейтралізації та усунення [87, с. 190].

Огляд наукових праць та уточнення підходів поняття «загроза» дозволяє зробити висновки, що загрози економічній безпеці підприємства – це дестабілізуючі фактори, які своєю дією здатні змінювати ситуацію. Загрози формуються і проявляються за наявності необхідних та достатніх для цього умов; вони є постійними, їх неможливо повністю подолати, а тому необхідно моніторити загрози, враховувати їх наявність, а також вживати відповідних заходів щодо захисту від них. Відповідно, економічна безпека підприємства являє собою сукупність відповідних методів щодо нейтралізації потенційних загроз і створення таких умов для господарюючих суб'єктів, щоб

забезпечити економічний розвиток і ефективну діяльність згідно поставлених цілей та висунутих завдань.

Аналіз загроз економічній безпеці дозволив виділити основні ознаки й удосконалити їх класифікацію.

Відповідно до класифікації А.І. Соловйова [88, с. 30-33], загрози економічній безпеці підприємства можуть бути випадковими і навмисними; спрямованими проти власності; такими, що перешкоджають здійсненню економічної діяльності; управлінськими; інформаційними; кредитно-фінансовими; техніко-економічними; товарно-розподільчими; економічними; іміджевими; загрози від персоналу підприємства.

Г.Б. Веретенникова систематизувала загрози підприємства і обґрунтувала їх групування за такими критеріями як місце виникнення, природа виникнення, ймовірність виникнення, наслідки, відношення до людської діяльності, об'єкти посягань, можливість прогнозування, ймовірність настання, сфера виникнення.

Часто зустрічається підхід, згідно з яким загрози поділяються на зовнішні та внутрішні. При цьому в умовах високої конкуренції, швидкоплинності та нестабільності підприємницького середовища аналіз зовнішніх загроз є визначальним етапом у процесі управління економічною безпекою підприємства [83, с. 183].

Н.М. Внукова, Л.С. Шевченко, В.И. Торкатюк, Н.А. Кизим, А.Л. Шутенко вважають, що зовнішні загрози можна поділити на загрози мікросередовища та макросередовища, головною відмінністю тут виступає можливість зворотного впливу підприємства на суб'єкт загрози та прямого уникнення від самої загрози [89, 90].

Залежно від місця утворення, загрози економічній безпеці підприємства поділяються на:

1. загрози, причиною яких є діяльність державних органів;
2. загрози існування конкурентів;

3. загрози роботи із споживачами, постачальниками, банками, інвесторами;

4. об'єктивні загрози, які є наслідками природних явищ, загальноекономічного, соціального та політичного розвитку суспільства [91; 92].

Стан підприємства вважається безпечним за умов збалансованості, стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатності забезпечувати функціонування підприємства і підвищувати його ринкову вартість. Варто зауважити, що економічна безпека підприємства постійно змінюється під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, а тому система загроз кожного підприємства є індивідуальною і механізми управління повинні бути диференційованими, щоб використати усі захисні заходи і тим самим, попередити або усунути загрози і забезпечити зростання ринкової вартості підприємства.

На наш погляд, можна мінімізувати вплив загроз економічній безпеці, якщо керівники та менеджери зможуть впровадити на підприємстві та реалізувати переваги вартісно-орієнтованого управління. Особливістю VBM (Value based management – вартісно-орієнтоване управління) підходу є ухвалення фінансово-економічних рішень, заснованих на пріоритетності фінансових інтересів власників і необхідності максимізації вартості компанії з урахуванням цілей стейкхолдерів як додаткової умови.

Оскільки суть концепції VBM полягає в тому, що управління підприємством має бути спрямоване на зростання його ринкової вартості й зростання вартості акцій, тому основним завданням цього підходу до управління загрозами економічній безпеці підприємства є виокремлення внутрішніх та зовнішніх загроз, що формують вартість підприємства (value-драйверів), а також усвідомлений системний вплив на них з метою збільшення вартості компанії.

Авторський погляд на процес виявлення та нейтралізації загроз на засадах вартісно-орієнтованого управління представлений у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Виявлення та нейтралізації загроз на засадах концепції вартісно-орієнтованого управління

Групи загроз	Загрози	Сутність загроз	Варіанти нейтралізації загроз на засадах вартісно-орієнтованого управління
1	2	3	4
Зовнішні	Загрози зі сторони державних органів влади	Зміна законодавчих вимог; прийняття нормативних актів, які мають протилежну силу; корупція та бюрократія з боку владних органів; нестабільність і неоднозначність тлумачення податкової системи; зміни структури державних видатків; економічна невизначеність або нестабільність регулюючого законодавства; державне втручання в економіку; зміни у міжнародних згодах і зобов'язаннях; протекціонізм іноземних і вітчизняних підприємств; зміни економічних санкцій міжнародних організацій та держав; зміна тарифів на використання певних видів ресурсів (енергетичні, водні, земельні).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дотримання законодавства. 2. Відстеження змін у законодавчих та нормативно-правових актах, які регулюють діяльність підприємства. 3. Зростання економічного потенціалу для адаптації до змін.
	Загрози з боку конкурентів на ринку (несумлінна та сумлінна конкуренція)	Пропонування на ринку товару, що є більш конкурентоспроможним за ціною, якістю, експлуатаційними характеристиками; поява нових конкурентів; поява товарів-субститутів; удосконалення у технологічному процесі виробництва продукції; ефективна політика конкурента з просування товару до споживача; шпигунство, підкуп робітників, обмеження доступу на ринок через зговір, інформаційні війни, гринмейл, вплив на психологічну атмосферу в колективі, шантаж, шахрайство.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Моніторинг діяльності конкурентів. 2. Розумна кадрова політика. 3. Ефективна маркетингова політика. 4. Розвиток техніко-технологічної сфери.
	З боку споживачів	Зміна потреб і смаків; зміна доходів і накопичень; зміна вимог щодо якості; банкрутство споживача (клієнта); фальсифікація документів; несплата вчасно за товар; вплив на психологічну атмосферу в колективі.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка нових товарів та послуг. 2. Надання існуючим товарам нових характеристик. 3. Вдосконалення комунікаційної політики.

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4
	З боку постачальників та партнерів	Відмова від поставки; недотримання строків поставки; поставка неякісної, невідповідної продукції; підвищення ціни на продукцію; поставка непотрібних, додаткових товарів; банкрутство постачальника; змова з працівниками фірми-конкурента; фальсифікація документів; неможливість постачальника задовольнити попит на його товар.	1. Ретельний підхід до вибору постачальників та партнерів. 2. Розширення зв'язків з громадськістю.
Внутрішні	Управління та виробництво	Некваліфіковане управління, помилки в стратегічному плануванні й ухваленні тактичних рішень; слабе маркетингове опрацювання ринку; недостатня ліквідність активів підприємства; неконкурентна цінова політика; слабе технічне озброєння підприємства; перебої в роботі устаткування і комунікацій; помилки в організації збереження фінансових і матеріальних цінностей; просочування стратегічної і фінансової інформації підприємства, недоліки в організації роботи служби безпеки підприємства; низький рівень бізнес репутації підприємства; відсутність планування діяльності підприємства в аварійних ситуаціях.	1. Стратегічне управління операційною, фінансовою та інвестиційною діяльністю підприємства. 2. Фізичний захист.
	Загрози зі сторони персоналу	Якість людського капіталу; продуктивність праці.	Продумана кадрова політика

Джерело: розроблено автором

Отже, для зростання вартості підприємства за рахунок виявлення та нейтралізації загроз на засадах вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою, необхідно:

- по-перше, визначитися з узагальнюючим (результуючим) показником, що характеризує мету діяльності та проявляється через показник вартості підприємства;
- по-друге, визначити фактори вартості та загрози, що спричиняють або перешкоджають одержанню результату;
- по-третє, забезпечити методику, прозорість та достовірність розрахунку обраних параметрів;

– по-четверте, розвинути у менеджерів вартісне мислення, тобто розуміння того, що всі дії повинні бути спрямовані на зростання вартості підприємства;

– по-п'яте, стимулювати всіх співробітників, а не тільки керівництво до досягнення загальної мети [93, с. 39].

Синтез компонентів вартісно-орієнтованого управління до загроз економічній безпеці підприємства наочно надано на схемі (рис.1.2).

Основними перевагами застосування вартісно-орієнтованого підходу для управління загрозами економічній безпеці підприємств є:

1. Зростання інвестиційної привабливості підприємства, що відбувається завдяки нарощенню справедливої вартості його акцій та дозволяє інвесторам (власникам) отримувати більші доходи (курсовий грошовий і не грошовий дохід).

2. Можливість зменшити вартість залучених підприємством джерел фінансування на фінансовому ринку.

3. Конкуренція між підприємствами за власників капіталу, які готові інвестувати кошти у діяльність, що й зумовлює виокремлення зростання вартості підприємства та його акцій як пріоритетні переваги.

4. Об'єктивна оцінка ефективності прийнятих управлінських рішень та якості менеджменту.

5. Раціональний розподіл фінансових ресурсів між підрозділами та напрямками діяльності.

6. Визначення особистого вкладу працівників у розвиток підприємства, мотивація їх на створення конкурентних переваг у довгостроковій перспективі, що зорієнтовано на зростання вартості підприємства [93, с. 39-40].

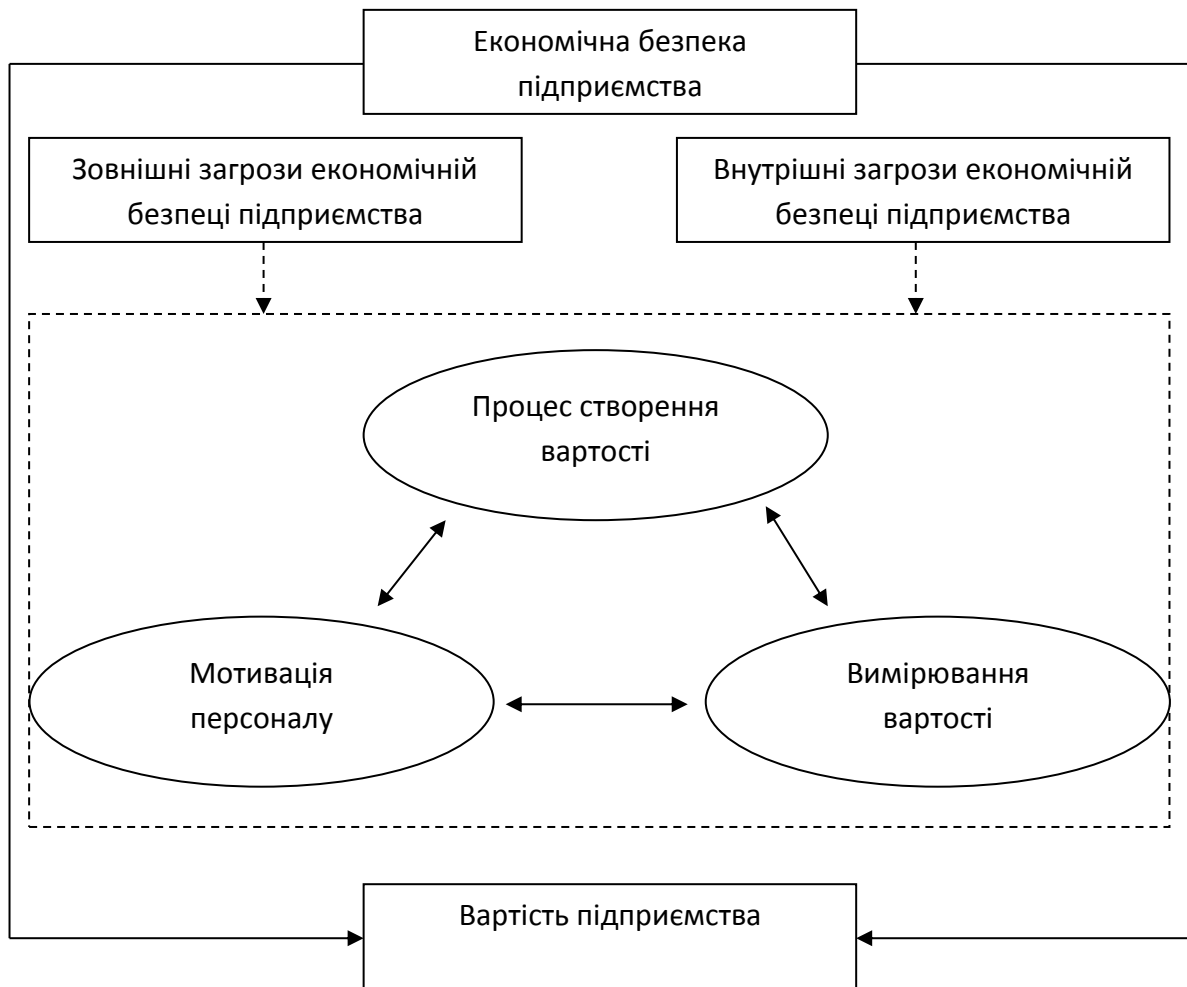

Рис. 1.2. Схема взаємозв'язку процесів управління економічною вартістю та забезпечення економічної безпеки [93, с. 39]

Джерело: розроблено автором

Однією із особливостей впровадження даного підходу до управління економічною безпекою на вітчизняних підприємствах є побудова управлінського обліку результатів та системи фінансового аналізу для постійного контролю приросту і втрат її вартості [94, с. 87]. Тим самим є можливість підвищити економічні показники діяльності підприємства для протидії зовнішнім загрозам.

Для впровадження вартісно-орієнтованого підходу до управління економічною безпекою необхідно вдосконалення відносин в частині розуміння ролі управління вартістю з боку персоналу, усвідомлення співробітниками ефекту від його використання, ідентифікування змін в

діяльності. Також враховується лояльність і вмотивованість співробітників, для чого повинні впроваджуватися програми змін у корпоративній культурі. Представлені заходи, як передбачається, мінімізують або повністю виключають появу загроз з боку персоналу – від топ-менеджменту до рядового робітника. Крім того, вартісний підхід вимагає здійснення постійного і максимально повного моніторингу діяльності підприємства, що значно підвищує ефективність управління економічною безпекою підприємства.

1.3. Теоретико-методологічні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства

Для забезпечення управління економічною безпекою підприємства необхідно достовірно оцінювати її рівень. В економічній літературі відсутнє тлумачення поняття «рівень економічної безпеки». Тому для подальшого дослідження та розробки методики оцінки економічної безпеки необхідно розкрити зміст цього поняття.

За тлумачним словником «рівень» – це міра величини, розвитку, значущості або ж ступінь якості, досягнута величина [95]. Отже, вважаємо, що рівень економічної безпеки – це ступінь якості та міра величини результатів процесу забезпечення економічної безпеки.

Визначення та аналіз рівня економічної безпеки підприємства за певний період дає можливість зробити висновки щодо ефективності дій до її забезпечення, виявити недоліки діяльності та причини послаблення безпеки, а також розробити комплекс заходів, необхідних для покращення небезпечного стану та функціонування підприємства. Отже, справедливо стверджувати, що рівень економічної безпеки є її якісною та кількісною характеристикою.

Від правильного вибору підходу до оцінки економічної безпеки підприємства залежить рівень її достовірності, що в свою чергу впливає на ефективність управління економічною безпекою та на комплекс необхідних

заходів з попередження й протидії небезпеці, відповідно до масштабу та характеру загроз.

На основі аналізу економічної літератури (Додаток Б [5,12,24,26,57,58,62,64,69-72,84,86, 96-115, 187-216]) можна виділити:

- індикаторний підхід;
- ресурсно-функціональний підхід;
- фінансовий підхід;
- відтворювальний підхід;
- програмно-цільовий підхід;
- маркетинговий підхід.

Суть індикаторного підходу полягає у визначенні рівня економічної безпеки підприємства за допомогою індикаторів, що характеризують різні сфери діяльності підприємства. Оцінка економічної безпеки за індикаторним підходом застосовується в різних варіаціях і зазвичай характеризує рівень економічної безпеки, або двома градаціями: небезпечно / безпечно, або більшою кількістю градацій, наприклад, нормальний стан, передкризовий, кризовий, критичний та інші.

До прихильників індикаторного підходу можна віднести відомих науковців: Т. Клебанова, Є. Сергієнко [96, с. 65-72], В. Шлемко, І. Бінько [28], М. Капустін [12], Ф. Євдокімов, О. Бородіна [97] та ін.

Різновидом розрахунку рівня економічної безпеки за індикаторним підходом є методика оцінки економічної безпеки з використанням інтегрального показника (індексу) економічної безпеки, запропонована Б. Корецьким [98, с. 28-34].

Проведений аналіз індикаторного підходу до кількісної оцінки рівня економічної безпеки дозволив виявити основні недоліки, які полягають в наступному:

1. Відсутність достатнього обґрунтування (математичного, експертного чи іншого характеру) відібраних індикаторів для оцінки рівня економічної безпеки, а також встановлених для них порогових значень (маємо на увазі

кількісні параметри, що окреслюють межу між безпечною і небезпечною зонами в різних сферах функціонування підприємства).

2. Не враховуються організаційні, галузеві особливості та техніко-технологічний рівень діяльності підприємства.

3. У методиках не враховується фактор часу при оцінці економічної безпеки (порогові значення показників також схильні до зміни в ході розвитку економічних систем).

4. Трудоміскість застосування через необхідність постійного уточнення індикаторів економічної безпеки.

5. Відсутність можливості враховувати якісні фактори, які не мають прямого математичного виразу.

Оцінка рівня економічної безпеки на основі ресурсно-функціонального підходу проводиться на підставі оцінки всіх видів ресурсів підприємства, до яких можна віднести чинники бізнесу, а саме: власний капітал, трудові, технічні та технологічні ресурси, позиковий капітал, права користування природними ресурсами [4; 99].

Засновником ресурсно-функціонального підходу вважається російський вчений Є.О. Олейніков [99]. Серед українських науковців треба відмітити роботи С.Ф. Покропивного [24] й О.С. Федоніна [100], в яких найбільш повно розкрито основні риси ресурсно-функціонального підходу.

Так, Є. Олейніков виділяє сім функціональних складових, а саме: інтелектуально-кадрову, фінансову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну та силову [99 с.143-158].

Подальші дослідження ресурсно-функціонального підходу до оцінки економічної безпеки стосуються кількісного складу та набору показників, що характеризують функціональні складові та інтегральний критерій економічної безпеки [16].

Варіації функціональних складових економічної безпеки, які пропонують автори, зумовлені, в першу чергу, галузевою приналежністю та характером роботи підприємства. Теж саме стосується кількості, сутності та

аналітичної формули показників, що входять до кожної з функціональних складових.

У роботах послідовників спостерігається як розширення, так і звуження кількості функціональних складових економічної безпеки в залежності від суб'єктивної думки авторів з огляду на галузеву та/або регіональну приналежність, на форму власності, юридичний статус підприємства тощо. Так, наприклад, Л.О. Омелянович виділяє такі функціональні складові економічної безпеки: «технічна, технологічна, просторова, фінансова, податкова, економіко-правова» [101, с. 100]. Г.Є. Дем'яненко також виділяє шість функціональних складових економічної безпеки: економіко-правова, податкова, економіко-соціальна, ресурсна (поділяється за підвидами: технічна, технологічна, просторова, трудова, фінансова, інформаційна), економічна безпека внутрішньої діяльності, економічна безпека зовнішньої діяльності [102, с. 10]. Є.І. Крихтін виділяє п'ять функціональних складових: фінансову, техніко-технологічну, кадрову (інтелектуальну), екологічну, інформаційну [103, с. 164]. Інші дослідники пропонують практично ідентичний за змістом склад функціональних складових економічної безпеки [104, с. 56; 105, с. 137] та ін.

Важливим етапом оцінювання економічної безпеки за ресурсно-функціональним підходом є визначення показників кожної складової та переведення у відносні оцінки їх рівнів. Для кожної складової визначаються вагові коефіцієнти, інтегральна оцінка, максимальна величина якої прямує до одиниці, розраховується як середньозважена складових.

У сучасній економічній літературі пропонується багато методів оцінки рівня економічної безпеки. До найбільш розповсюджених, за думкою Л.О. Омелянович та Г.Є. Долматова, можна віднести методи кореляційного, факторного та порівняльного аналізу, бальної оцінки [101, с. 99-116].

Слід зазначити й достатньо ускладнений методичний підхід розрахунку сукупного критерію економічної безпеки, запропонований Л.М. Зима [106, с. 5-8] та О.М. Бондаренко [107, с. 12-18].

Не додає об'єктивності оцінки визначення питомої ваги окремих функціональних складових економічної безпеки на основі експертного методу.

Деякі автори модифікують методику визначення вагомості складових у загальному інтегральному показнику. Відтак, О.М. Бондаренко пропонує визначати вагу кожної зі складових економічної безпеки ранжируваної за її рангом [107, с. 12-18], а С.В. Капітула обґрунтовує необхідність урахування ризику при забезпеченні відповідного рівня економічної безпеки через часткові коефіцієнти варіації складових економічної безпеки [105, с. 7-9].

У свою чергу, розрахунок часткового показника безпеки кожної окремо взятої функціональної складової С.Ф. Покропивний [24, с. 469-472] пропонує визначати аналогічно розрахунку сукупного показника безпеки. Часткові функціональні критерії розраховуються як відношення сукупної відверненої шкоди за окремою функціональною складовою до суми витрат на реалізацію заходів із нейтралізації негативних впливів і загальної заподіяної шкоди щодо цієї складової.

Проведений узагальнюючий аналіз застосування ресурсно-функціонального підходу, що наведений у Додатку Б, дозволив виявити його основні недоліки:

1. Ототожнення економічної безпеки з оцінкою ефективності використання ресурсів підприємства.
2. Відсутність кількісних меж в оцінці рівня економічної безпеки (прямує до максимуму).
3. Залежність від галузевої приналежності підприємства.
4. Значна доля суб'єктивізму авторів при виборі функціональних складових економічної безпеки; показників, що входять до їх складу; в процесі розподілу питомої ваги функціональних складових при розрахунку сукупного критерію економічної безпеки підприємства.

5. Суб'єктивізм та питання кваліфікації експертів (застосування експертних оцінок при визначенні питомої ваги складових та при оцінці рівня безпеки на їх основі).

6. Відсутність рекомендацій щодо формування системи оціночних показників для складових економічної безпеки.

7. Невизначеність при розподілі пріоритетності (вагомості) складових для підприємств різної форми господарювання та галузевої приналежності.

8. Громіздкість та складність розрахунків.

9. Відсутність в обліку підприємства необхідної інформації для розрахунків.

В методиках таких авторів як С.Б. Довбня [108] та Н.Й. Реверчук [109] спостерігається синтез індикаторного та ресурсно-функціонального підходів до оцінки економічної безпеки. Так, С.Б. Довбня та Н.Ю. Гічова [108, с. 88-97] пропонують тримірний підхід до визначення рівня економічної безпеки підприємства, який передбачає виділення таких її основних форм, як поточної, тактичної і стратегічної економічної безпеки. Кожна з них має свої функціональні складові, що характеризуються за допомогою системи індикаторів визначеного рівня. Критерій економічної безпеки визначається як середньозважена її складових, спрямована до збільшення.

В літературі також виділяють так званий фінансовий підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Це узагальнена назва для підходів до оцінки економічної безпеки, які базуються на аналізі та розрахунку показників фінансово-господарської діяльності підприємства, таких як інвестиційна забезпеченість, прибутковість, платоспроможність та інше.

Самий розповсюджений із фінансових підходів полягає в оцінці економічної безпеки за кінцевим фінансовим результатом – обсягом та якістю прибутку або прибутковістю. До таких належать праці Н. Подлужної [110, с. 11], В. Пономарьова [111, с. 8-11], А. Воронкової [112]. Погоджуючись із Т.Г. Васильцівим [4], вважаємо, що абсолютна величина прибутку підприємства може розглядатися як підстава, передумова для

висновку про наявність у підприємства економічної небезпеки. Тобто, дозволяє своєчасно розраховуватися з постачальниками та підрядниками, бюджетом та створює можливості подальшого розвитку. Тим більше, що від'ємне значення чистого прибутку або зниження виручки не дозволяє проводити розрахунки більшості із запропонованих у методиках фінансових показників.

О.Л. Коробчинський [113] пропонує оцінку рівня економічної безпеки проводити, базуючись на «інтересах власника», до яких він відносить показники, які розраховуються шляхом застосування чистого прибутку, власного капіталу, чистих активів підприємства. З наведеного не простежується зв'язок між інтересами власників, оцінкою рівня економічної безпеки та управління ним.

Ю.В. Шутяк [114] пропонує досить новий підхід до оцінки економічної безпеки за відтворювальним підходом. В ньому представлені різні методи розрахунку мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення, якщо підприємство функціонує за рахунок власних коштів та якщо підприємство залучає кредити і несе додаткові фінансові витрати. Також в межах даної методики пропонується розраховувати абсолютний показник безпеки – запас відтворення та відносний показник безпеки – коефіцієнт відтворення (що розраховується різними методами для підприємств, що функціонують за рахунок власних коштів та залучають кредити). Діагностика рівня економічної безпеки підприємства проводиться за допомогою шкали на основі розрахованого коефіцієнта відтворення та виділяються такі рівні економічної безпеки підприємства: високий; нормальний; нестабільний; критичний; катастрофічний.

На нашу думку, підходи, які базуються виключно на показниках оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства, виявляють вузький спектр проблем та загроз економічній безпеці підприємства. Наприклад, інвестиційна забезпеченість, прибутковість, платоспроможність, в той час, не

враховують обставини, коли підприємство зазнає чималої шкоди від багатьох загроз інших сфер діяльності.

В більшості наукових джерел, присвячених питанням оцінки економічної безпеки, виділяється програмно-цільовий підхід, запропонований В. Забродським [115, с. 35-37]. В його основу покладена методика досить складної рівневої інтегральної оцінки економічної безпеки на базі кластерного і багатомірного аналізу показників різних рівнів інтеграції, що утруднює впровадження її в практику управління економічною безпекою. Запропонований автором підхід до оцінки стійкості сукупного інтегрального показника дозволяє оцінити рівень фінансової безпеки підприємства, але, скоріше, з позиції математика, а не менеджера [116].

Необхідно відмітити існування, так би мовити, специфічних підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, які останнім часом набувають все більшої популярності. До таких відносяться: методи експертної оцінки, аналізу та обробки сценаріїв, оптимізації, багатовимірного статистичного аналізу, теорії штучних нейронних мереж, теоретико-ігрові методи [117], STEP- аналіз, SWAT- аналіз, SPACE аналіз, методи програмно-цільового управління і розвитку для оцінки економічної безпеки, економетрична модель оцінки економічної безпеки підприємства, методи оцінки й аналізу фінансово-економічної безпеки на основі оцінки схильності підприємства до банкрутства (п'ятифакторна модель Альтмана, модель Спрінгейна, модель Фулмера, матричний метод оцінки банкрутства підприємства за допомогою нечітких множин тощо) [118].

Використання даних підходів може слугувати обґрунтованим, як допоміжній засіб при оцінці економічної безпеки підприємства, для підтвердження результатів, отриманих за основним методом, або для виявлення додаткових загроз та здійснення превентивного захисту.

Отже, аналіз більшості з існуючих в економічній науці підходів до оцінки рівня економічної безпеки свідчить, що для моніторингу економічної безпеки підприємства надважливим є діагностика його стану за системою

показників, які, в тому числі, враховують галузеві особливості, найбільш характерні для конкретного підприємства, мають для останнього важливе стратегічне значення, та методика, або узагальнена методика, яка нівелює галузеві особливості, враховує всі важливі сфери функціонування підприємства.

Розгляд викладених у наукових публікаціях поглядів на економічну безпеку підприємства та її оцінку дозволяє виділити наступні негативні риси:

1. вузьке розуміння економічної безпеки, як здатності суб'єкта господарювання протидіяти протиправним діям суб'єктів зовнішнього середовища;

2. зведення економічної безпеки до оцінки фінансового стану та результатів господарської діяльності та, як наслідок, звуження діапазону характеристики господарюючого суб'єкта;

3. ототожнення оцінки економічної безпеки з процедурою традиційного моніторингу економічного стану господарюючого суб'єкта;

4. використання традиційного інструментарію, який не враховує тенденції в розвитку і сучасні методи управління господарюючими суб'єктами;

5. використання при оцінці в якості бази порівняння внутрішніх організаційних орієнтирів замість об'єктивно змістовних, які підвищують якість оцінки.

Між підходами до визначення економічної безпеки та її оцінкою існує пряма залежність, що простежується з матеріалів дослідження. Так, якщо економічна безпека підприємства забезпечується на основі вартісно-орієнтованого управління, то й її рівень пропонується оцінювати на основі показників оцінки вартості підприємства. Такий підхід має ряд переваг над розглянутими методиками [119].

Зауважимо, що достовірна інформація для кількісної оцінки рівня економічної безпеки та система показників економічної безпеки на підприємстві міститься лише у фінансовій та бухгалтерській звітності.

Альтернативних джерел даних для кількісного розрахунку рівня економічної безпеки на підприємстві не існує. Розглянуті методика також базуються на показниках фінансової звітності. Проте, вміле використання даної інформації у визначенні узагальнюючого показника (критерія) та системи показників, що характеризують фактори вартості, дозволить забезпечити високий рівень достовірності оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Йдеться саме про показники вартості підприємства, які мають певну специфіку та особливості обчислення, що відрізняють управління вартістю від фінансового аналізу господарської діяльності підприємства.

Найпоширенішими та найпрогресивнішими методиками визначення вартості підприємства є модель дисконтованого грошового потоку та модель економічного прибутку. Грошовий потік являє собою суму грошових коштів, що доступні інвесторам компанії [36, с. 52]. Тобто вираховується не просто фінансовий результат діяльності підприємства, який здебільшого реінвестується для здійснення подальшої діяльності, або приховується шляхом викривлення звітності для уникнення оподаткування. Натомість за допомогою вартісного управління забезпечується особистий дохід інвестора та власника від діяльності підприємства.

Модель економічного прибутку є більш досконалою та змістовною. В даній моделі також необхідне обчислення грошового потоку, але як частина формули. Головний зміст економічного прибутку – це визначення рентабельності інвестованого капіталу. Тобто визначається, наскільки достатнім є отриманий прибуток, повинний виправдовувати витрати на весь капітал, використаний для здійснення діяльності. Поширеною з цього приводу є модель EVA – економічно доданої вартості.

В умовах нерозвиненого фондового ринку в національній економіці виділяють наступні підходи оцінки ринкової вартості підприємства: дохідний, який базується на безпосередньому зв'язку вартості підприємства з поточною вартістю його майбутніх доходів, які виникають в результаті діяльності підприємства або його продажу [120, с. 50; 121]; оцінка вартості

підприємства за витратним підходом розраховується на основі активів підприємства за мінусом зобов'язань, або витрат на придбання активів (майнового комплексу) у ринкових цінах [120, с. 50; 121]; ринковий (порівняльний) підхід базується на виборі співставних підприємств на обраному ринку, тобто зіставленні між підприємствами – аналогами [120, с. 50; 121].

Проте, метою дослідження є управління економічною безпекою підприємства на базі оцінки вартості підприємства за допомогою синтезу моделей економічної доданої вартості та моделі дисконтованого грошового потоку.

Оцінка економічної безпеки на основі вартісно-орієнтованого підходу має ряд переваг у порівнянні з розглянутими методиками, а саме:

- фактори вартості підприємства за змістом відповідають складовим вартості (індикаторам), за якими визначається рівень економічної безпеки підприємства;

- для обчислення вартості підприємства використовується інформація на окрему дату звітності поточного та минулих періодів;

- управління економічною безпекою включає прогнозування діяльності підприємства, що дозволяє своєчасно виявляти та нівелювати загрози та негативні фактори впливу;

- можливість визначення та прогнозування доходу власників та інвесторів, що забезпечує гарантію збереження та примноження їхнього вкладу в майно підприємства та зростання добробуту [122].

Такий взаємозв'язок дозволяє не тільки оцінювати рівень економічної безпеки, але й забезпечувати управління шляхом постійного моніторингу та контролю за змінами та тенденціями діяльності підприємства.

Результати проведеного аналізу послугували основою для формування вимог до показника оцінки вартості підприємства та управління економічною безпекою на основі вартісно-орієнтованого підходу, а саме:

- наявність економічно обґрунтованого оцінного показника, за яким визначається рівень економічної безпеки;
- надійність та достовірність показників-факторів вартості в умовах обмеженої кількості даних;
- простота і доступність методики розрахунку показників, заснованої на наявних облікових даних, її універсальність;
- можливість прогнозування стану економічної безпеки у майбутніх періодах діяльності підприємства;
- можливість моніторингу рівня економічної безпеки протягом визначеного періоду діяльності підприємства;
- мінімальні потреби у спеціальному обладнанні та перепідготовці кадрів.

Висновки до розділу 1

1. Проаналізовано зміст, сутність, теоретико-методологічні підходи до визначення та функціональні цілі управління економічною безпекою на підприємстві, досліджено історичні етапи розвитку цієї економічної категорії. Проаналізовано підходи до визначення категорії «економічна безпека підприємства», встановлено, що найпоширеніші з них: індикаторний, ресурсно-функціональний, фінансовий, гармонізаційний, системний; виявлені недоліки та переваги їх застосування. Встановлено, що на сьогодні відсутній єдиний загальноприйнятний підхід до визначення поняття «економічної безпеки підприємства», а в сучасних методиках спостерігається комплексне застосування окремих підходів.

2. Запропоновано підхід до управління економічною безпекою підприємства, який об'єднує концепції менеджменту на основі очікувань (ЕБМ) та вартісно-орієнтованого управління (VBM), що являє собою систему визначення та управління вартістю підприємства, призначену для виявлення та співставлення очікуваних (обґрунтованих прогнозованих) показників та факторів вартості з фактично досягнутими, що забезпечує послідовне управління економічною безпекою підприємства на засадах ринкової економіки.

3. Проаналізовано переваги та недоліки використання вартісно-орієнтованого підходу, обґрунтовано правомірність його застосування для управління економічною безпекою підприємства. Запропоновано під категорією «економічна безпека підприємства» розуміти стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечується шляхом ефективного використання ресурсів та зростання вартості підприємства з метою задоволення інтересів власників, інвесторів та суспільства.

4. Встановлено, що для вдосконалення системи управління економічною безпекою підприємства доцільним є комплексне використання різних підходів. Для формування системи факторів впливу та виявлення ключових

чинників пропонується використовувати в комплексі ресурсно-функціональний та вартісний підходи, кількісну оцінку рівня економічної безпеки підприємства пропонуємо здійснювати на основі індикаторного підходу, через інтегральну оцінку зміни керуючих параметрів в системі управління.

5. Виходячи з того, що вартісно-орієнтований підхід передбачає управління функціональними складовими економічної безпеки (операційну, фінансову, інвестиційну та інтелектуально-кадрову), ресурсами підприємства (матеріальні, фінансові, трудові) в аспекті факторів вартості за складовими показника економічної доданої вартості (EVA) та видами діяльності, обґрунтовано актуальність запропонованого підходу, яка полягає у заміні показника чистого прибутку, як основоположного для управління економічною безпекою, на показник економічного прибутку, створеного на основі застосування концепції економічно-доданої вартості. Це дозволяє враховувати ризики та особливості діяльності підприємства, перейти від традиційного фінансового аналізу результатів за період та співставлення їх з аналогічними показниками в минулому до довгострокового прогнозу грошових потоків та безперервному моніторингу досягнених результатів.

6. Визначено, що метою управління економічною безпекою підприємства є забезпечення найбільш сприятливих та безпечних умов для здійснення господарської діяльності, шляхом виконання завдань управління економічною безпекою, до яких віднесено: зростання економічної безпеки підприємства через підвищення його вартості для задоволення інтересів власників, інвесторів та суспільства; ефективності операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, фінансової стійкості та незалежності підприємства; раціональне та ефективне використання виробничого та ресурсного та конкурентного потенціалу підприємства; моніторинг та оперативний аналіз інформації для розробки відповідних заходів по зростанню рівня економічної безпеки; підвищення ефективності роботи менеджменту; забезпечення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу.

7. Встановлено, що функціональними складниками процесу управління економічною безпекою будівельного підприємства є: мотивація, яка проявляється через мету управління економічною безпекою та спрямована на зростання вартості для задоволення потреб суспільства, очікувань власників та інвесторів; аналіз, направлений на виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства; формування складових економічної безпеки та індикаторів, що їх характеризують; організацію, яка забезпечується шляхом створення або вдосконалення виробничої та організаційної структури управління підприємства; планування, спрямоване на формування реальних планів та комплекс адекватних організаційно-технічних заходів, що підвищують рівень економічної безпеки; контроль шляхом постійного моніторингу тенденцій зміни показників в процесі діяльності підприємства; регулювання, яке забезпечує своєчасний вплив та усунення негативних тенденцій і загроз економічній безпеці підприємства.

8. Об'єкти управління економічною безпекою підприємства структуровані за ресурсним підходом (матеріальні ресурси (засоби та предмети праці), фінансові ресурси, трудові ресурси (робочі кадри), нематеріальні ресурси, інформаційні та інвестиційні ресурси) та за видами діяльності підприємства (операційною, фінансовою, інвестиційною).

9. Оскільки суть концепції VBM полягає в тому, що управління підприємством має бути спрямоване на зростання його ринкової вартості, сформовано авторський погляд на процес виявлення та нейтралізації загроз на засадах вартісно-орієнтованого управління, основним завданням якого до управління загрозами економічній безпеці підприємства, на нашу думку, є виокремлення внутрішніх та зовнішніх загроз, що формують вартість підприємства (value-драйверів), а також усвідомлений системний вплив на них з метою збільшення вартості компанії.

10. Проаналізовано переваги застосування вартісно-орієнтованого підходу для управління загрозами економічній безпеці підприємства. Встановлено, що вартісно-орієнтований підхід до управління економічною

безпекою підприємства, як складової економічної системи, надає можливість всебічно дослідити тенденції зміни вартості підприємства, базується на комплексному системному підході, який передбачає виявлення і структурування взаємозв'язків та взаємодії між інтегральним показником економічної безпеки (ESI), складовими економічної безпеки (факторами вартості) та індикаторами конкретного підприємства з метою вирішення завдань управління економічною безпекою.

11. Перевагами вартісно-орієнтованого підходу в порівнянні з іншими розглянутими методиками є те, що фактори вартості підприємства за змістом відповідають складовим вартості (індикаторам), за якими визначається рівень економічної безпеки підприємства; для обчислення вартості підприємства використовується інформація на окрему дату звітності поточного та минулих періодів; управління економічною безпекою включає прогнозування діяльності підприємства, що дозволяє своєчасно виявляти та нівелювати загрози та негативні фактори впливу. Можливість визначення та прогнозування доходу власників та інвесторів, що забезпечує гарантію збереження та примноження їхнього вкладу у майно підприємства та зростання добробуту.

12. Основне значення системи економічної безпеки підприємства полягає в тому, що вона має попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є: забезпечення стабільної роботи підприємства, задоволення інтересів інвесторів та власників, зростання вартості бізнесу, збереження та примноження фінансових і матеріальних цінностей; попередження кризових ситуацій, у тому числі різних надзвичайних подій, пов'язаних з діяльністю «зовнішніх» або «внутрішніх» супротивників.

13. Проаналізовано методологічні підходи до оцінки вартості підприємства, встановлено, що модель економічного прибутку є більш досконалою та змістовною, в ній також необхідне обчислення грошового потоку, але як частина формули. Головний зміст економічного прибутку – це

визначення рентабельності інвестованого капіталу. Тобто визначається, наскільки достатнім є отриманий прибуток, що повинен виправдовувати витрати на весь капітал, використаний для здійснення діяльності. Поширеною з цього приводу є модель EVA – економічно доданої вартості.

14. Проведений аналізу став основою для формування вимог до показника оцінки вартості підприємства, як критерію зростання економічної безпеки на базі вартісно-орієнтованого підходу, а саме: наявність економічно обґрунтованого оцінного показника, за яким визначається рівень економічної безпеки; надійність та достовірність показників-факторів вартості в умовах обмеженої кількості даних; простота і доступність методики розрахунку показників, заснованої на наявних облікових даних, її універсальність; можливість прогнозування стану економічної безпеки у майбутніх періодах діяльності підприємства; можливість моніторингу рівня економічної безпеки протягом визначеного періоду діяльності підприємства.

Результати досліджень, проведених у розділі 1 дисертаційної роботи, опубліковані у наукових статтях [74; 75; 77; 80; 81; 93; 119; 122].